

ETIČKI STANDARDI PRIMJENE FOKUSNIH GRUPA U ISTRAŽIVANJU NASILJA NAD DJECOM U OBITELJI *

SAŽETAK

Istraživanja u području nasilja nad djecom u obitelji otvaraju brojna etička pitanja. Njihova salijentnost prisutnija je prilikom primjene kvalitativnih metoda koje slijede idiografski model istraživanja. Specifičnosti pojedinih kvalitativnih metoda prikupljanja podataka stavljaju pred istraživače nove odgovornosti za etično postupanje koje najčešće nije moguće riješiti primjenom formalnih etičkih načela. Izvori etičkih dilema prilikom primjene fokusnih grupa u istraživanjima nasilja nad djecom ogledaju se kroz promijenjeno značenje povjerljivosti i sadržaja istraživanja definiranog u informiranom pristanku, a različitost osobnih iskustava sudionika s nasiljem u obitelji može dodatno opteretiti istraživačevu procjenu rizika i koristi za svakog od sudionika budući da za vrijeme trajanja fokusnih grupa ona može varirati ovisno o tijeku grupne diskusije. Stoga je cilj ovog rada ana-

¹ Prof. dr.s.c. Ivan Rimac, psiholog, e-mail: ivan.rimac@pravo.hr

² Jelena Ogresta, socijalna radnica, e-mail: jogresta@pravo.hr

* Ovaj rad izrađen je kao dio BECAN projekta koji financira EU-FP7 (ID: 23478/HEALTH/CALL 2007-B). Projekt je koordinirao Institute of Child Health (GR), a sudjelovale su sljedeće institucije: Children's Human Rights Centre of Albania (AL), South-West University »N. Rilski« (BG), University of Sarajevo (BH), University of Zagreb (HR), University of Skopje (MK), Babes-Bolyai University (RO), University of Belgrade (RS), Provincial Health Directorate of Izmir (TK) i Istituto degli Innocenti (IT).

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: studeni, 2012.
Prihvaćeno: prosinac, 2012.
UDK 179.2: 174

Ivan Rimac¹
Jelena Ogresta²
Studijski centar socijalnog rada
Pravni fakultet Sveučilišta u
Zagrebu

Ključne riječi:

etika istraživanja, fokusne grupe, socijalno osjetljive teme, nasilje nad djecom u obitelji.

lizirati one aspekte etičkih dilema koji proizlaze iz primjene metode fokusnih grupa i nalaze se u djelokrugu istraživačevih odluka. Razmatranja iznesena u radu temelje se na rezultatima provedenih fokusnih grupa s djecom za potrebe pilot istraživanja u okviru BECAN projekta. Rezultati istraživanja ukazali su na još četiri kritična elementa u procjeni etičnosti primjene fokusnih grupa: odabir sudionika, scenarij fokusnih grupa, dinamiku odnosa između sudionika te usmjerenost postupka istraživanja na nove i neočekivane uvide. Navedeni elementi razmatrani su u kontekstu njihove suprotnosti s barem jednom od polaznih etičkih normi. S obzirom na opseg istraživačeve odgovornosti za rješavanje uočenih dilema, svrha promišljanja iznesenih u radu je potaknuti kritičku refleksiju istraživača u području nasilja nad djecom u obitelji na postupke koji se koriste ili zanemaruju prilikom primjene fokusnih grupa. Razvidno je da senzibilizacija i razmatranja o mogućim posljedicama postupaka istraživača sa spoznajnog aspekta mogu doprinijeti uspostavi etičkih standarda u istraživanjima s djecom koji bi mogli unaprijediti istraživačku praksu.

UVOD

Unutar metodologije istraživanja u društvenim znanostima kao najsnažnija distinkcija među različitim grupama metoda uglavnom se ističe dihotomija kvalitativne i kvantitativne metodologije (Milas, 2005.). Razlog učestalog isticanja ove distinkcije ne leži u samoj prirodi procesa prikupljanja i analize empirijskih podataka, već u gnoseološkoj i epistemološkoj različitosti pristupa znanstvenoj spoznaji u navedena dva pristupa. Dok kvantitativna metodologija polazi od pozitivističke premise o mogućnosti objektivne spoznaje fenomenate time implicitno podrazumijeva objektivnu materijalnu datost predmeta spoznaje, kvalitativna empirijska paradigma proizlazi iz Kantovog idealizma u kojem je spoznaja shvaćena kao proces izgradnje svijeta ideja te se stoga uvid u fenomen ispitivanja mijenja u procesu spoznaje sukladno promjenama ideje o fenomenu. To ne znači da je znanstvena metodologija u kvalitativnom pristupu u potpunosti odstupila od uvida u objektivnu realnost kako je definira Comte (1988.), već je prihvatila ideju da postoje kognitivna spoznajna ograničenja koja proizlaze iz iskustva istraživača i simboličke reprezentacije stvarnosti (ideja) koje istraživač ima. Stoga se kvalitativni pristup empirijskoj spoznaji u velikoj mjeri poistovjećuje s osobnim spoznajnim procesom u kojem istraživač izgrađuje i konstruira svoju simboličku, idejnu reprezentaciju realnosti. Osnovno obilježje kvalitativnog pristupa ogleda se u specifičnostima istraživačkih ciljeva i strategija usmjerenih na dublje i sveobuhvatnije upoznavanje fenomena kroz intenzivno proučavanje manjeg broja slučajeva (entiteta) unutar prirodnog okruženja (Milas, 2005.). Promjene istraživačkih strategija, variranje pristupa, triangulacija metoda, slijeđenje crvene niti i drugi modeli spoznajnih strategija izmjenjuju se ili nadopunjavaju prema potrebi istraživača koji želi obogatiti svoju spoznaju. U traženju smisla, holističke deskripcije i intuitivnog uvida u bogatstvo informacija, plastičnost prikaza i mogućnost dolaska do veće količine informacija nameće izbor slučajeva koji se ističu većom informativnošću. Istraživanje karakterizira i otvorena matrica analize u kojoj svaki istraživač probija svoj put spoznaje, odgovarajući time na izazov nepoznatosti predmeta istraživanja i kompleksnosti prirodnog okruženja.

Između različitih tematskih područja u kojima kvalitativna metodologija nalazi svoj puni smisao, ističu se posebna psihička stanja i iskustva u kojima egzistencija pojedinca poprima nove kvalitativne forme te znatno odstupa od slike uobičajene za ostatak populacije kao što su: izmijenjena percepcija društvenog i fizičkog okruženja pod utjecajem stresa, iskrivljenje percepcije realnosti kod osoba oboljelih od psihičkih poremećaja ili posebnosti osobnih emocionalnih ili kognitivnih iskustava (npr. iskustvo gubitka bliske osobe).

U navedenu skupinu fenomena pripadaju i socijalno osjetljive teme te emocionalno zasićeni doživljaji koji s promjenom intenziteta uglavnom mijenjaju i svoju kvalitativnu doživljajnu komponentu. Budući da nasilje nad djecom u obitelji pripada skupini prethodno opisanih doživljaja, u nastavku ćemo dati pobliže određenje specifičnosti kvalitativnog pristupa u istraživanju socijalno osjetljivih tema.

PRIMJENA KVALITATIVNOG PRISTUPA U ISTRAŽIVANJIMA SOCIJALNO OSJETLJIVIH TEMA

Znanstvena literatura bilježi brojna određenja istraživanja u području socijalno osjetljivih tema. Lee (1993.) ih definira kao istraživanja koja potencijalno predstavljaju značajnu prijetnju za sve sudionike istraživanja, uključujući i istraživača i ispitanike³. Wellings, Branigan i Mitchell, (2000.) smatraju istraživanje osjetljivim ukoliko ono iziskuje iznošenje iskustava ili ponašanja koja bi se uobičajeno držala privatnim i osobnim te koja mogu naići na kritiku ili neodobravanje društvene zajednice, što može izazvati negativne posljedice za sudionike istraživanja. Navedena određenja socijalno osjetljivih istraživanja naglašavaju činjenicu da ovakve vrste istraživanja mogu imati određene negativne učinke na sve sudionike, čime se naglašava potreba za provjerom moguće štetnosti provedbe i sudjelovanja u istraživanju i za istraživača i za ispitanike. Pregled dosadašnjih spoznaja unutar područja društvenih znanosti nudi širok raspon tema koje se mogu svrstati u socijalno osjetljiva područja: smrt, umiranje, bolest, rizično spolno ponašanje, nasilje u obitelji, ovisnost o psihoaktivnim sredstvima, društveno neprihvatljivo ponašanje i sl. (Cannon, 1989.; Renzetti i Lee, 1993.; Beaver, Luker i Woods, 1999.; Draucker, 1999.; Sque, 2000.; Dickson-Swift, James i Liamputtong, 2008.). Pojedini autori ističu da fluidnost i fleksibilnost kvalitativnih metoda čine ovaj istraživački pristup prikladnim za razumijevanje značenja i interpretaciju subjektivnih iskustava ranjivih skupina (Lee, 1993.; Liamputtong i Ezzy, 2005.). Budući da je u kvalitativnim istraživanjima sam istraživač mjerni instrument, dok je ispitanik aktivni sudionik procesa istraživanja koji iznosi svoja osobna, često i neugodna iskustva, prilikom provedbe istraživanja socijalno

³ Autori ističu da će u ovom radu dosljedno razlikovati termine sudionici i ispitanici. Riječ sudionici će se koristiti kada se želi obuhvatiti sve sudionike uključene u istraživački proces: ispitanike, istraživače, osobe koje vrše prijepis podataka i dr., dok će se riječ ispitanici koristiti kada se želi imenovati osobe koje su u istraživanje uključene kao izvor empirijskih informacija.

osjetljivih tema neminovno je investiranje »osobnog identiteta«, odnosno unošenje svojih osobnih doživljaja i emocija i od strane istraživača i od strane ispitanika. Stoga se dio autora usmjerio na potencijalne rizike koje sa sobom može nositi provedba i sudjelovanje u istraživanjima socijalno osjetljivih tema (npr. Cowles, 1988.; McCosker, Barnard i Gerber, 2001.; Liamputtong i Ezzy, 2005.), dok se drugi autori (npr. Cutcliffe i Ramcharan, 2002.; Dyregov, 2004.; Beacker-Bleasie i Freyd, 2006.) zalažu za stajalište da ovakva istraživanja mogu imati i brojne koristi za ispitanike. Neki od zabilježenih pozitivnih učinaka su: mogućnost razgovara o temi o kojoj ispitanici nemaju priliku razgovarati u svakodnevnom životu (Morse, 2000.; Liamputtong, 2007.; Jordan i sur., 2007.), terapijski (Cutcliffe i Ramcharan, 2002.) i osnažujući učinak (Mudaly i Goddard, 2009.) te osjećaj rasterećenja i olakšanja zbog iznošenja osobnog iskustva (Sque, 2000.). U novije vrijeme prisutan je i sve veći broj studija koje se bave učincima provedbe istraživanja u području socijalno osjetljivih tema na istraživača (npr. Chatzifotiou, 2000.; Johnson i Clarke, 2003.; Liamputtong, 2007.; Dickson-Swift i sur., 2007., 2008., 2009.; Coles i Mudaly, 2010.).

Nasilje nad djecom u obitelji po mnogim svojim obilježjima pripada u skupinu socijalno osjetljivih fenomena koje je poželjno istraživati kvalitativnim pristupom, što potvrđuju i drugi autori (Jones, 2000.; Humphreys, Parker i Campbell, 2001.). S našeg stajališta, spoznajna prikladnost kvalitativnih metoda u ispitivanju nasilja nad djecom ogleda se u relativno općenitoj definiciji navedenog fenomena koja dopušta različite manifestacijske oblike koje je gotovo nemoguće u potpunosti popisati, što otežava ili onemogućuje izbor indikativnih pojavnih oblika prikladnih za mjerenje. Postojeći društveni kontekst, koji se očituje kroz moralne i zakonske norme, kulturološke determinante ili koncepte uobičajenih ponašanja, može mijenjati pojavnost, ali i društvenu percepciju fenomena. Također, složenost odnosa normativne realnosti (zakoni i moralne norme te očekivana ponašanja) i pojavne ponašajne stvarnosti može utjecati na distinktivnost i razumijevanje pojavnih oblika nasilja tvoreći u različitim društvima drugačiju percepciju fenomena te različito određenje i značenje tog pojma. Isto tako, moguće je da razumijevanje i osobno iskustvo konstruiraju drugačije shvaćanje pojma nasilja kod različitih osoba. Stoga je u procesu definiranja pojma nasilja moguće razlikovati barem tri razine konstruktivističke izgradnje ideje ovog fenomena:

- osobnu idejnu realnost koju izgrađuje svaki pojedinac percepcijom nasilja
- kolektivnu realnost koju oblikuje opće značenje pojmova o fenomenu nasilja kroz interpersonalnu i medijsku komunikaciju te
- normativnu realnost koju definiraju pravne norme ili druga pisana ili nepisana pravila ponašanja kojima opisujemo, u ovom slučaju nepoželjne, oblike odnosa prema drugim osobama.

Dominacija nekog od idejnih koncepata nasilja može biti posljedica prevladavanja individualnih iskustava, iskustva normativne prakse ili komunikacijskog posredovanja značenja fenomena nasilja. Ova višestrukost i konkurentnost značenja čini valjanost kvantitativne operacionalizacije dvojbenom i u slučajevima kada postoji veliko slaganje stručnjaka oko sadržajne

valjanosti operacionalizacija mjerenja. Subjektivno iskustvo doživljenog ili počinjenog nasilja može unijeti u kvantitativni mjerni postupak neočekivanu osobnu pristranost (eng. *bias*) kojom se dodaju nova značenja u već definirani ili standardizirani postupak mjerenja. Takve osobne pristranosti proizlaze iz odstupanja značenja pojmova koje koristi pojedinac u odnosu na zajedničko značenje, a one mogu proizlaziti iz različitih osobnih doživljaja, ali i cijelog niza drugih izvora kao što su: racionalizacija, identifikacija s počiniteljem nasilja, pomicanje praga tolerancije u vidu desenzibilizacije ili umanjivanje značenja posljedica doživljenog nasilja. Pobjrojeni izvori samo su neke od strategija suočavanja kojima osoba koja je doživjela nasilje brani svoj psihički integritet od trajnih posljedica po kojima uglavnom razlikujemo nasilje od uobičajene, socijalno prihvatljive agresije u međuljudskim odnosima. Time osoba koja je doživjela nasilje mijenja značenje predmeta mjerenja u mjernom postupku u odnosu na osobe koje imaju manje iskustva s nasiljem čineći situaciju mjerenja nekomparabilnom u odnosu na druge entitete.⁴ Slične promjene mjernog postupka mogu izazvati i intenzivne emocije kod osoba koje su doživjele nasilje u odnosu na racionalno prosuđivanje osoba koje nemaju iskustvo nasilja pa stoga ne doživljavaju snažne emocije u kvantitativnim mjernim postupcima. Svi navedeni problemi upućuju da je izbor kvalitativnog pristupa po mnogo čemu primjeren problemu i osigurava adekvatan uvid u fenomen te praćenje varijacija i modaliteta subjektivnih doživljaja i iskustava s doživljenim ili počinjenim nasiljem.

PRIMJENA METODE FOKUSNIH GRUPA U ISTRAŽIVANJIMA NASILJA NAD DJECOM U OBITELJI

Unutar kvalitativnog pristupa kao jedan od prihvatljivijih izbora metode prikupljanja podataka o nasilju nad djecom u obitelji nameće se metoda fokusnih grupa, kao pristup prijenosa iskustava drugih osoba s većim iskustvom s istraživanim fenomenom na istraživača (Milas, 2005.). Fokusna grupa je metoda koja podrazumijeva niz grupnih razgovora koji okupljaju ispitanike, slične po nekim obilježjima ili iskustvima, u okviru kojih se vodi diskusija o temama relevantnim za istraživani fenomen.

Iako se nekoliko dosadašnjih studija bavilo pitanjem prikladnosti njihove primjene u istraživanjima socijalno osjetljivih tema (npr. Farquhar i Das, 1999.; Owen, 2001.; Hyde i sur., 2005.; Jordan i sur., 2007.; Briller i sur., 2007.), još uvijek je prisutna nekonzistentnost nalaza. Jedna od najčešće isticanih prednosti primjene fokusnih grupa u području socijalno osjetljivih tema je ohrabrujuće i podržavajuće grupno okruženje koje može potaknuti i osnažiti ispitanike za izlaganje vlastitih iskustava i promišljanja, što je vrlo značajno kod iznošenja sadržaja koje ispitanici percipiraju kao osobne ili neugodne. Ispitanici mogu biti opušteniji i otvoreniji za razgovor o svojim iskustvima ukoliko i drugi dijele slična razmišljanja ili imaju iskustva bliska

⁴ *Metrijski gledano, kvantitativni pristup ima fluktuirajuću pouzdanost, ovisnu o odabiru ispitanika.*

njihovima (Wellings, Branigan i Mitchell, 2000.; Owen, 2001.; Winslow, Honein i Elsubeir, 2002.). Druga značajna prednost fokusnih grupa ogleda se u podijeljenoj moći između istraživača i ispitanika (Frey i Fontana, 1993.; Wilkinson, 2004.), po kojoj je u fokusnoj grupi kontrola nad interakcijom grupe u jednakoj mjeri dodijeljena i istraživaču i ispitanicima što osnažuje ispitanika u uvjerenju da će zadobiti adekvatnu pažnju. Također, Kitzinger (1994.) ističe da grupna dinamika omogućuje da se prioritet dodijeli hijerarhiji važnosti tema koju postavljaju ispitanici, odnosno da ona bude prilagođena njihovom okviru razumijevanja realnosti.

Nedostaci primjene fokusnih grupa manifestiraju se kroz prirodu grupnog okruženja unutar kojeg ispitanici dijele iskustva koja obično zadržavaju za sebe, stoga se niti reakcije ostalih sudionika grupe ne mogu u potpunosti predvidjeti, a niti jamčiti diskrecija, što može narušiti povjerljivost i inhibirati ispitanike u iznošenju mišljenja (Wellings, Branigan i Mitchell, 2000.; Hennink, 2007.). Dinamična i fleksibilna grupna diskusija često može krenuti u nepredviđenom smjeru, tj. mogu se pojaviti nove i neočekivane teme te ispitanici mogu iznijeti i podijeliti više osobnih iskustava nego što je istraživač »očekivao« ili nego što su ostali sudionici spremni »čuti«. Nadalje, iznošenje neugodnih iskustava ispitanika može imati negativne učinke na ostale sudionike grupe. Usporedimo li mogućnosti primjene metode fokusnih grupa s ostalim metodama u istraživanju nasilja, možemo zaključiti da je opažanje teško ostvariv pristup zbog društvene neprihvatljivosti istraživanog ponašanja, koje bi u prisutnosti istraživača bilo suspregnuto ili izostavljeno iz repertoara ponašanja počinitelja nasilja. Analiza arhivske građe susreće se s izvorima uglavnom usmjerenim na bilježenje podataka koji se odnose na posljedice doživljenog nasilja (medicinska dokumentacija), sankcioniranje počinitelja nasilja (dokumentacija suda i policijskih uprava) ili na oboje (dokumentacija centra za socijalnu skrb), dok je opis samog nasilja pojednostavljen, a doživljajna strana izostavljena. Metoda intervjua opterećena je manjom šansom nalaženja informiranog sugovornika od fokusnih grupa, a »vidljivi« ispitanici koji su već primili neki oblik stručne pomoći mogu davati znatno izmijenjenu sliku istraživanog fenomena oblikovanu provedenim postupcima i argumentacijom njihove primjene.

Kao što je prethodno i istaknuto, fokusne grupe, nasuprot iznesenim manjkavostima drugih metoda, facilitiraju iznošenja osobnih iskustava kroz razgovor s osobama sličnih obilježja. Iako uloga istraživača u moderiranju fokusnih grupa ostaje s jednakim ciljevima kao i u intervjuu, istraživač ima drugačiju strategiju upravljanja razgovorom kroz usmjeravanje ispitanika na međusobni razgovor, čime se smanjuje usmjerenost ispitanika na istraživača. Time činjenica da istraživač ne dijeli isti kognitivni, emocionalni, socijalni ili bilo koji drugi iskustveni okvir s ispitanicima ne narušava iznošenje njihovih iskustava. Karakteristike istraživača tako prestaju biti inhibitor mogućeg iznošenja iskustva, što se može dogoditi prilikom provedbe intervjua u kojem ga ispitanik percipira kao suštinski različitu osobu s kojom razgovara samo na osnovi procjene o osobnoj korisnosti takvog ponašanja. Navedeno obilježje posebno je važno za istraživanja u kojima sudjeluju djeca budući da ona iskazuju manje povjerenja prilikom razgovora s nepoznatom osobom u situaciji jedan na jedan, što

rezultira i smanjenim iznošenjem njihovih iskustava i razmišljanja (Punch, 2002.). U tom kontekstu, u fokusnim se grupama smanjuje interakcija moći između istraživača i djeteta zbog podrške vršnjaka. Dodatno, Gibson (2012.) navodi da su manje fokusne grupe pogođne za istraživanja s djecom jer repliciraju prirodnu i uobičajenu formu komunikacije djece s vršnjacima. Ipak, unatoč njihovoj širokoj upotrebi, u literaturi je zabilježen oskudan broj studija o primjeni fokusnih grupa u istraživanjima s djecom i mladima (Stanton i sur., 1993.; Horner, 2000.; Kennedy, Kools i Kruger, 2001.; Morgan i sur., 2002.; Heary i Hennessy, 2002.; Hill, 2006.; Gibson, 2007.; Fargas-Malet i sur., 2010.; Bagnoli i Clark, 2010.; Gibson, 2012.), kao i s djecom i mladima s iskustvom nasilja u obitelji (Hoppe i sur., 1995.; Charlesworth i Rodwell, 1997.; Poso i sur., 2008.; Vogl, 2009.). Također, primjetno je da su i etički aspekti primjene fokusnih grupa premalo razmatrani (npr. Zeller, 1993.; Smith, 1995.; Tolich, 2009.) i nerijetko ignorirani u provedbi istraživanja. Važnost navedenog ogleda se ponajviše u činjenici da se etički standardi istraživanja ne mogu u potpunosti osigurati uobičajenim tumačenjima etičkih postupaka kroz informirani pristanak na sudjelovanje u istraživanju. Bez uvida u istraživački postupak i strategiju pristupa istraživanju fenomena nasilja, nije moguće sagledati sve etičke izazove pred koje je istraživač postavljen. Primarni razlog tome je otvorenost postupka kvalitativnog istraživačkog pristupa na promjene strategije i varijacije metode te varijabilnost tijekom grupne diskusije u provedbi istraživanja.

CILJ RADA

U skladu s prethodnim razmatranjima, cilj ovog rada je analizirati etičke dileme u korištenju fokusnih grupa kao istraživačke metode pri istraživanju nasilja nad djecom u obitelji koje mogu proizaći iz standardnih etičkih načela istraživanja i specifičnosti primijenjene metode. Empirijsku osnovu za ovaj rad predstavljali su rezultati istraživanja i sadržaji pripremnih i završnih razgovora istraživača nakon provedenih fokusnih grupa na temu nasilja nad djecom u obitelji.

METODA

U okviru međunarodnog projekta BECAN – Epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja djece provedene su fokusne grupe u svrhu pilot testiranja anketnog upitnika. Metoda fokusnih grupa na ciljanim populacijama djece u dobi od 11, 13 i 16 godina izabrana je kao strategija provjere sadržajne valjanosti instrumenta jer uobičajene skupine stručnjaka ne odgovaraju kriteriju posjedovanja osobnog iskustva s predmetom istraživanja kakav imaju ispitanici.⁵

⁵ *Paralelno s fokusnim grupama za djecu, organizirane su i fokusne grupe s roditeljima u svrhu provjere upitnika za roditelje primijenjenog u BECAN projektu. Istraživački nalazi fokusnih grupa s roditeljima nisu korišteni u ovom radu.*

Ciljevi primjene fokusnih grupa bili su:

- provjeriti sadržajnu valjanost upitnika na ciljanoj populaciji
- ispitati doživljaj odgovaranja na pitanja emocionalno zasićenog sadržaja
- generirati nove sadržaje o pojedinim obilježjima nasilja nad djecom u obitelji.

Ukupno je provedeno 7, po spolu mješovitih, fokusnih grupa prema sljedećem rasporedu:

- dvije s učenicima petih razreda (11 godina)
- dvije s učenicima sedmih razreda (13 godina)
- dvije s učenicima drugih razreda srednje škole (16 godina)
- jedna s učenicima srednje škole koji su ujedno šticećenci doma za odgoj djece i mladeži (16 godina).⁶

Pri provođenju fokusnih grupa s učenicima osnovne škole dodatno je varirana urbano-ruralna dimenzija, tako što su u istraživanje bile uključene dvije škole, jedna iz užeg područja grada Zagreba, i jedna škola s periferije grada.

Provedba fokusnih grupa odvijala se u tri dijela: uvod u temu, ispunjavanje upitnika i grupna diskusija o sadržaju pitanja i načinu ispunjavanja upitnika. Sve fokusne grupe provedene su u prostorijama škola, odnosno doma. Moderator i su bili članovi istraživačkog tima i uz njih su u fokusnim grupama sudjelovali suvoditelj i voditelj bilješki. Prosječno trajanje fokusnih grupa bilo je 105 minuta. Razgovori su snimani uz prethodno dobivenu suglasnost ispitanika.

Istraživanju je prethodilo dobivanje suglasnosti za njegovu provedbu od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa te ravnatelja škola i doma. Svi ispitanici pismenim su putem obaviješteni o svrsi i cilju istraživanja te im je naglašena dobrovoljnost sudjelovanja u istraživanju kao i povjerljivost podataka. Od ispitanika je zatražena i pisana suglasnost za sudjelovanje u istraživanju, dok je za djecu do 14 godina starosti sukladno Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003.) tražena i pisana suglasnost njihovih roditelja. Po završetku istraživanja, sudionici su bili informirani o mogućnosti samostalnog razgovora s voditeljima istraživanja u slučaju da imaju bilo kakvih pitanja ili potrebu za razgovorom. Također, djeci su podijeljeni i informativni letci Hrabrog telefona s pripadajućim kontaktima.

NORMATIVNI OKVIR ISTRAŽIVANJA NASILJA NAD DJECOM U OBITELJI

Istraživanja u području nasilja nad djecom u obitelji obilježava niz moralnih, etičkih i zakonskih pitanja, stoga ne iznenađuje brojnost znanstvenih radova u kojima se neka od njih

⁶ Autori će koristiti termin dijete u njegovom zakonskom određenju (Zakon o socijalnoj skrbi, 2012., čl. 2.), kada se radi o osobi mlađoj od osamnaest godina života. Time smo svjesno odstupili od znatno informativnije sintagme djeca i mladi radi ekonomičnosti u izražavanju. U pojedinim slučajevima u kojima se očekuje posebnost reagiranja djece mlađe dobi to je naglašeno kroz uvođenje specifičnijeg određenja uzrasta.

problematiziraju (npr. Kinard, 1985.; Knight i sur., 2000.; Williamson i sur., 2005.; Cashmore, 2006.; Becker-Blease i Freyd, 2006.; Berry, 2009.; Mudaly i Goddard, 2009.; Morris, Hegarty i Humphreys, 2012.). Poželjna istraživačka praksa nalaže da polazni okvir etičkih normi proučavanja nasilja nad djecom u obitelji treba proizlaziti iz tri izvora etičkih standarda: etike znanstvenih istraživanja, etike pomažućih profesija i zakonskog okvira zaštite djece od nasilja u obitelji. Etika istraživanja uglavnom se razmatra iz kuta etike znanstvenih istraživanja fokusirajući se na zaštitu privatnosti i dobrobiti sudionika. U Hrvatskoj je regulirana Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003.) te etičkim kodeksima pojedinih profesija. Općenito, etičnost istraživačkog postupka trebala bi se temeljiti na punoj informiranosti o svrsi i postupcima provedbe istraživanja, anonimnosti ispitanika u odluci o sudjelovanju u istraživanju, anonimnosti i povjerljivosti podataka, zaštiti dobrobiti sudionika te spoznajnoj koristi istraživanja.

Informiranost o svrsi i postupcima provedbe istraživanja preduvjet je uspostavi stvarne autonomije u odluci o sudjelovanju u istraživanju kao aktu slobodnog izbora svakog ispitanika. U istraživačkoj praksi ovo se etičko načelo najčešće ostvaruje putem informiranog pristanka koji se temelji na ideji: 1) potpune informiranosti ispitanika o svim relevantnim informacijama vezanim za njegovo sudjelovanje u istraživanju koje su predstavljene na njemu razumljiv način, 2) dobrovoljnog pristanka sudjelovanje te 3) kompetentnosti ispitanika za davanje suglasnosti, odnosno donošenje odluke.

Anonimnost predstavlja zaštitu ispitanika od zloupotrebe podataka prikupljenih istraživanjem u neznanstvene svrhe te diskreciju u upotrebi podataka samo za potrebe analize i znanstvene generalizacije. Osiguranje uvjeta u kojima istraživanje ne ugrožava ispitanike te pridonosi njihovom osobnom ili kolektivnom boljitku predstavlja dodatne razloge po kojima se sudjelovanje u istraživanju definira kao društveno korisna akcija. Povjerljivost se odnosi na upravljanje osobnim podacima ispitanika i uključuje autonomiju pojedinca da ima i zadrži privatnost svojih podataka u mjeri u kojoj to želi.

Etika pomažućih profesija najčešće je operacionalizirana u obliku etičkih kodeksa pojedinih profesija koji predstavljaju dominantni model profesionalnog ponašanja (npr. Kodeks etike psihološke djelatnosti, Kodeks medicinske etike i deontologije i sl.) te je usmjerena na pružanje različitih oblika pomoći i preuzimanje profesionalne odgovornosti za poduzete postupke.

I završno, u proces planiranja i provedbe istraživanja trebaju biti ukomponirani i elementi zakonskog okvira zaštite djece od nasilja koji u Hrvatskoj obuhvaćaju odredbe Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji (2010.), Kaznenog (2008.) i Obiteljskog zakona (2007.). Iako zakonska rješenja proizlaze iz više zakonskih akata, pristup problematici jasno ocrtava nekoliko elementa – obvezu prijavljivanja nasilja nad djecom u obitelji, prekršajnu i kaznenu odgovornost za neprijavlivanje, obvezu zaštite žrtve i njenih prava te postupanje institucija nadležnih u slučajevima nasilja nad djecom u obitelji (npr.

državno odvjetništvo, policija, centar za socijalnu skrb, obrazovne i zdravstvene ustanove, nevladine organizacije)⁷.

Primjena navedenih načela označava polazišnu osnovu zaštite dobrobiti ispitanika i predstavlja kontinuirani proces koji je potrebno slijediti u svim fazama istraživačkog procesa. Važnost navedenog posebno je istaknuta zbog kompleksnosti istraživanja nasilja nad djecom i osjetljivosti istraživačke prakse za istraživanja u kojima sudjeluju djeca. Takva istraživanja stavljaju pred istraživače brojne izazove etičke prirode, od kojih su neki općenitije naravi (npr. kompetentnost djece u pogledu razumijevanja značenja anonimnosti i povjerljivosti, problemi suradnje s različitim osobama koje mogu spriječiti ili dopustiti pristup djeci te spoznajne vrijednosti istraživanja u odnosu na potencijalne rizike za djecu), dok je dio specifičan za problematiku proučavanja nasilja nad djecom (npr. postupanje istraživača u slučaju otkrivanja nasilja nad djecom, načini informiranja djece i roditelja o obvezi prijave nasilja od strane istraživača, mogućnost retraumatizacije djece koja imaju iskustvo nasilja).

Priroda kvalitativnog pristupa koju karakteriziraju holistička deskripcija i razumijevanje fenomena, kao i nepredvidivost procesa istraživanja, dodatno opterećuje etički aspekt istraživanja, budući da istraživači mogu imati poteškoća u procjeni etičkih pitanja ne samo prije već i za vrijeme provođenja istraživanja. Stoga je odgovornost istraživača za etičnost pripreme i provedbe istraživanja još istaknutija i trebala bi se ogledati u pravovremenom davanju informacija ispitanicima o istraživanju koje uzimaju u obzir specifičnosti izučavane populacije (npr. dob, kognitivni razvoj djece, priroda doživljenog iskustva te svi drugi razvojni aspekti, dakle i emocionalna zrelost), procjenjivanju mogućih rizika tijekom provedbe istraživanja i definiranju strategija za minimalizaciju štete za ispitanika, procjeni vlastite kompetentnosti i spremnosti za suočavanje s neugodnim iskustvima i situacijama koje se mogu javiti za vrijeme ili nakon istraživanja i priređivanju postupaka zaštite i skrbi za sve sudionike tijekom i po završetku istraživanja. Cowles (1988.) također navodi da namjera kvalitativnog istraživača za ispitivanjem osobnog svijeta pojedinca ponekad može izazvati snažne emocionalne reakcije te rezultirati iznošenjem osobnih doživljaja koji u protivnom ne bi izašli na vidjelo, što ukazuje na potencijalne situacije u kojima razmatranja samo o općim etičkim načelima najčešće nisu dostatna, već je neophodno ući u sferu specifičnih etičkih načela koja proizlaze iz strategije istraživačkog postupka. To za istraživače ujedno znači da se ponekad mogu naći pred etičkim dilemama koje nisu predvidjeli i za koje nemaju jasna rješenja ili smjernice kako njima upravljati. Stoga je jedan od ključnih izazova s kojima se susreće kvalitativni istraživač prilikom provedbe istraživanja u području nasilja nad djecom u obitelji: može li i kako istraživač pripremiti istraživanje tako da smanji moguće etičke rizike?

⁷ Za postupanje u slučajevima obiteljskog nasilja značajni dokumenti su i Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2011. do 2016. godine (2009.), Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u obitelji (MOBMS, 2008.) te Priručnik o Protokolu o postupanju u slučajevima nasilja u obitelji (Ajduković, 2010.).

SUKOB ETIČKIH NORMI

Propisane zakonske norme o obvezi prijavljivanja nasilja nad djecom u obitelji otvaraju i prvu moguću etičku dvojbu: **kako balansirati zahtjev za zajamčenom zaštitom povjerljivosti podataka i zakonsku obvezu prijavljivanja nasilja nad djecom?** Kompleksnost navedene dileme kao i načini njena razrješavanja pobudile su interes većeg broja istraživača (Liss, 1994.; Kerig i Fedorowicz, 1999.; Caroll-Lind i sur., 2006.; Allen, 2009.), kod kojih je zabilježena i oprečnost mišljenja u njenu razrješenu. Kao odgovor na pitanje treba li zajamčena zaštita anonimnosti i povjerljivosti podataka imati prioritet nad zakonskom obvezom prijavljivanja nasilja dio autora (npr. Amaya-Jackson i sur., 2000.; Runyan, 2000.) smatra da je primarna obveza istraživača prijava nasilja, odnosno da za bilo koji potencijalni rizik ili mogućnost nanošenja štete djetetu koji se uoče za vrijeme procesa istraživanja trebaju biti poduzete sve potrebne intervencije i akcije u svrhu zaštite dobrobiti i najboljeg interesa djeteta. Druga skupina autora (npr. Kinard, 1985.; Thomas i O'Kane, 1998.; Knight i sur., 2000.; Mishna, Antle i Regehr, 2004.) ističe da istraživač treba procijeniti koje sigurnosne rizike nosi prijavljivanje i tada postupiti u skladu s logikom najmanjeg rizika za dijete. Thomas i O'Kane (1998.) zastupaju mišljenje da je, u slučaju da se dijete osjeća spremnim ili ima potrebu progovoriti o tome što mu se događa, uloga istraživača pomoći djetetu da samostalno prijavi nasilje, a ne da to napravi sam istraživač. Kao autori, skloniji smo razmišljanju »prve skupine autora« koji ističu prijavu nasilja kao primarnu obvezu istraživača⁸. No kako istraživač ne bi došao u dilemu oko mogućih štetnih posljedica njegovog prijavljivanja po sigurnost djeteta, poželjno je u pripremi istraživanja predvidjeti postupke zaštite djeteta od trenutka odluke o prijavljivanju do preuzimanja slučaja od nadležnih institucija. Pri tome je potrebno istaknuti i važnost pripreme istraživača u kontekstu njegova poznavanja postojećeg zakonskog okvira te uobičajenih načina postupanja nadležnih institucija za slučajeve nasilja nad djecom u obitelji.

Poduzimanje intervencije vezane za prijavu nasilja ujedno označava i kršenje načela povjerljivosti, stoga je važno prije početka istraživanja ispitanike informirati o tome da će se njihova anonimnost poštovati sve dok se to ne suprotstavlja zakonskoj obvezi prijavljivanja nasilja. To znači da je neophodno u pripremi istraživanja u informirani pristanak uvrstiti informacije o svim situacijama u kojima bi moglo doći do narušavanja načela povjerljivosti jednako kao i načine postupanja istraživača u navedenim situacijama. Važnost pružanja pravodobnih informacija o mogućnosti prijave nasilja uključenih u informirani pristanak ističu i drugi autori (Davis, 1998.; Fontes, 2004.; Berry, 2009.). I Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003.) predviđeno je da se sudionici (i njihovi roditelji/skrbnici) prije sudjelovanja u ispitivanju informiraju kako postoji mogućnost da identitet djeteta koje

⁸ Zakonsko određenje obaveze prijavljivanja nasilja nad djecom ne poznaje izuzetke na osnovi procjene sigurnosti žrtve, niti je moguće etičke kodekse staviti u poziciju kojom bi derogirali zakonske odredbe.

je žrtva nasilja postane dostupan i drugim nadležnim institucijama u svrhu zaštite prava i dobrobiti djeteta.

Druga dilema odnosi se na **upravljanje rizicima i dobrobitima ispitanika u procesu istraživanja**. Prvi aspekt dileme je procjena koliko je rizika (npr. osjećaja uznemirenosti, retraumatizacije i drugih štetnih aspekata) dopustivo u procesu istraživanja metodom fokusnih grupa u odnosu na moguće dobrobiti od sudjelovanja u istraživanju za pojedinca (npr. otvaranje, reinterpretacija, osvježavanje problema, mogućnost dobivanja pomoći) ili moguću opću dobrobit od znanstvenih spoznaja. Osnovna odgovornost istraživača, u pripremi, tijekom provedbe i nakon istraživanja, je da rizici i neugodnosti koji mogu biti posljedica djetetova sudjelovanja u istraživanju ne smiju biti veći od onih koji se susreću u svakodnevnom životu, tj. rizici ne mogu biti opravdani pretpostavljenom koristi od istraživanja. Ipak, izbjegavanje neželjenih učinaka ili potencijalnih rizika ponekad se ne može zajamčiti (Mishna, Antle i Regehr, 2004.), budući da su negativne posljedice često nevidljive i nepredvidljive. Neki od rizika koji se najčešće navode su: osjećaj uznemirenosti, neugode, srama, krivnje, tuge i oni su puno češće prepoznati u literaturi nego rizici koji ugrožavaju fizičku sigurnost djeteta (npr. Morgan i sur., 2002.). Ipak, dio autora (npr. Newman i Kaloupek, 2004.; Newman, Risch i Kassam-Adams, 2006.; Priebe, Bäckström i Ainsaar, 2010.) naglašava da je većina ispitanika iskazala pozitivne učinke sudjelovanja u ovakvom tipu istraživanja. Runyan (2000.) također ističe potrebu za daljnjom provjerom koristi i rizika sudjelovanja djece u društveno osjetljivim istraživanjima budući da je malo istraživanja koja su se bavila učincima njihova sudjelovanja. Ipak, balansiranje odnosom osobne dobiti ili štete svakog ispitanika zahtjevan je paralelni proces koji opterećuje osnovnu spoznajnu ulogu istraživača tijekom provođenja fokusne grupe. Adekvatna priprema i trening istraživača u uočavanju znakova negativnih efekata nužna je strategija osiguravanja etičkih normi u provođenju kvalitativne metode u kojoj su prava djece da budu zaštićena od neugodnih i štetnih učinaka i njihova prava da iznesu svoja mišljenja i iskustva kao punopravni sudionici istraživačkog procesa u velikoj mjeri ostavljena procjeni istraživača. No, kako istraživač u toj situaciji upravlja osobnom štetom drugih osoba, a »svojom« koristi pri otkrivanju kolektivno korisnih spoznaja, teško se udaljiti od zaključka da je istraživač u situaciji konflikta interesa. Stoga ovu dilemu treba razriješiti u korist osobne zaštite ispitanika bez obzira na početni pristanak na sudjelovanje u istraživanju i bez obzira na društvenu dobrobit od novih spoznaja. U protivnom će spoznajna vrijednost istraživanja biti kompromitirana neetičnošću istraživačkih postupaka. S druge strane, obustavljanje istraživanja zbog mogućih etičkih rizika predstavljalo bi odustajanje od zalaganja za dobrobit djece (npr. Becker-Blease i Freyd, 2006.). Navedeno potvrđuju i drugi autori (npr. Kinard, 1985.; Berliner i Conte, 1990.; Runyan, 2000.) ističući važnost ispitivanja djece koja imaju iskustvo nasilja. Djeca predstavljaju važan izvor informacija o obiteljskom nasilju jer njihova percepcija nasilja najčešće nije uvjetovana postojećim zakonskim normama ili istraživanjima, već njihovim osobnim iskustvom nasilja, a na istraživaču je odgovornost da prilikom planiranja i provedbe istraživanja respektira djetetovo okruženje, vještine, kognitivne

kapacitete, emocionalno funkcioniranje i potrebe, te svojim postupcima brine o etičnosti primjene istraživačkih postupaka.

Ipak, kako je prethodno istaknuto, izbjegavanje neželjenih učinaka ili potencijalnih rizika u istraživanju ne može biti zajamčeno. Stoga se ističe potreba pravovremene informiranosti ispitanika o tome kako se ovi rizici planiraju identificirati i pratiti te koji su predviđeni načini njihova rješavanja. Prema Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003.) za provođenje istraživanja potrebno je dobiti pisanu ili usmenu suglasnost djeteta (starijeg od 14 godina), odnosno njegovog roditelja/skrbnika (djeca do 14 godina). Pisani pristanak potreban je za istraživanja za koje postoji opravdana sumnja da mogu imati nepovoljan učinak na dijete, o čemu prosuđuje nadležno etičko povjerenstvo. Kako bi moglo dati suglasnost za sudjelovanje, dijete, odnosno roditelja treba obavijestiti o svrsi te o koristi istraživanja, mogućim rizicima, vrsti i trajanju, pitanjima povjerljivosti i tajnosti podataka, dragovoljnosti sudjelovanja, te pravu na odustajanje od sudjelovanja u tijeku istraživanja. Međutim, Mason (2002.) ističe da istraživanja u području nasilja nad djecom u obitelji opterećuje problem odbijanja davanja pristanka na sudjelovanje djeteta u istraživanju kada roditelji procijene da to nije u najboljem interesu djeteta. Pri tome, Trussel (2008.) ukazuje na jedinstvenu etičku kompleksnost istraživanja s djecom i mladima koja se manifestira kroz višestrukost odnosa između istraživača, djeteta i njegova roditelja/skrbnika. Izazov za istraživača je da osigura djetetu samostalno donošenje odluke respektirajući njegovu autonomiju, ali i uzimajući u obzir roditeljsku odgovornost i brigu oko zaštite sigurnosti i dobrobiti djeteta. Pojedine studije naglašavaju da roditelji ne pristaju na sudjelovanje njihove djece u istraživanju iz protektivnih razloga, npr. straha da će im to iskustvo uznemiriti dijete ili mogućnosti ponovnog proživljavanja prethodnih iskustava (Mullender i sur., 2002., prema Baker, 2005.). Pitanje koje unutar toga brine istraživače je: Štite li oni najbolji interes djeteta ili privatnost svoje obitelji?, odnosno označava li njihova odluka cenzuru ili nadzor nad izražavanjem stajališta i razmišljanja djece s namjerom sprečavanja da problemi unutar obitelji izađu na vidjelo?

Treća dilema koja proizlazi iz polaznog etičkog okvira odnosi se na **konflikt između profesionalnih uloga istraživača i pomagača** koji je također zabilježen u dosadašnjim istraživanjima (Johnson i Clarke, 2003.; Dickson Swift i sur., 2008.; Coles i Mudaly, 2010.). Izvori navedenog konflikta mogu biti u istraživaču i u ispitaniku. Pojedini autori (npr. Coyle i Wright, 1996.; Corbin i Morse, 2003.; Dickson-Swift i sur., 2006.; Halmalainen, Pirskanen i Rautio, 2011.) ukazuju na situacije kada bi ispitanici mogli imati poteškoća s razlikovanjem istraživačkog i terapijskog procesa, zbog toga što iznošenje osobnih iskustava može promijeniti očekivanja ispitanika prema istraživaču tako da on očekuje pomoć. Tome u prilog ide i činjenica da ispitanici često ističu terapijski učinak sudjelovanja u istraživanju, što istraživača koji profesionalno pripada pomažućoj struci može povesti u sasvim drugom smjeru od planiranih istraživačkih postupaka. Izbjegavanje pomagačke pozicije može izazvati konflikt uloga budući da bi istraživačevo ponašanje bilo suprotno postupanju propisanom etičkim kodeksom pomagačke profesije. Rješenje navedene dileme nalazi se u adekvatnom treningu

istraživača u prepoznavanju mogućih konflikata uloga, ali i organizaciji pružanja pomoći i podrške za vrijeme i nakon provođenja istraživanja od drugih članova istraživačkog tima. Tako bi istraživač u slučaju narušene dobrobiti ispitanika mogao ustrajati na provođenju primarnog istraživačkog zadatka oslanjajući se na unaprijed organiziranu pomoć. Laws i Mann (2004.) ističu da postoje jasna razgraničenja uloge istraživača u odnosu na ostale profesionalne uloge i da je važno ne dati djetetu očekivanja da možete napraviti nešto u vezi s njegovom situacijom. S idejom razgraničenja uloga koje ima istraživač se kao autori možemo složiti, ali istraživanje nasilja mora u sebi imati i jasnu poruku žrtvi, pogotovo djeci, da je pomoć moguća i dostupna. Stoga je neetično da istraživač u istraživanje ulazi samostalno, bez pretenzije da daje pomoć, već se o eventualnoj potrebi za pomoći treba pobrinuti u pripremi istraživanja i imati je na dispoziciji ukoliko se za nju ukaže potreba.

Kako se može primijetiti, sve tri dileme, proizašle iz oprečnosti interesa istraživanja s jedne i zaštite dobrobiti pojedinca s druge strane, trebalo bi rješavati kroz usmjerenost na dobrobit pojedinca, tj. ispitanika u istraživanju, no pomoć pružena u svrhu dobrobiti ispitanika ne bi trebala biti isključiva zadaća samo istraživača-moderatora, već organizirano pripremljen sustav pomaganja u kojem se dio pomagačkih aktivnosti prenosi na druge članove tima, a istraživaču se ostavlja uloga spoznaje i uočavanja potrebe pomoći, tj. od njega se traži stručnost u etičnosti istraživačkog postupka i profesionalnog postupanja. Time bi se istraživač mogao barem u određenoj mjeri pripremiti na etičke rizike i razmotriti moguće postupke kojima odgovara na njih. Etički rizici time neće nestati, ali će se povećati mogućnost da istraživač i njegov tim na njih adekvatno reagiraju, ne ostavljajući ni ispitanike ni sebe u moralnim ili emocionalnim teškoćama.

ETIČKI ASPEKTI PRIMJENE METODE FOKUSNIH GRUPA

Pored općih etičkih dilema koje je moguće razriješiti bez uvida u metodu prikupljanja podataka u fazi planiranja istraživačke strategije, u provedbi svake empirijske metode mogu se otvoriti nove etičke dileme koje proizlaze iz specifičnosti strategije istraživačkog postupka. U kontekstu fokusnih grupa ističu se **promijenjeno značenje povjerljivosti i sadržaja istraživanja definiranog u informiranom pristanku.**

POVJERLJIVOST

Razmjena razmišljanja i iskustava s drugim članovima grupe čini fokusne grupe tek djelomično povjerljivim, ali ne i anonimnim postupkom. To znači da se reakcije i diskrecija ostalih članova grupe ne mogu u potpunosti predvidjeti. Tolich (2009.) ističe da istraživači prilikom primjene fokusnih grupa često obećavaju sudionicima povjerljivost bez da im daju do znanja koliko se zapravo ona može osigurati u tijeku istraživanja. Povjerljivost se najčešće realizira u obliku pravila grupe kojima je uređeno da nitko od sudionika istraživanja neće odavati

informacije izrečene unutar grupne diskusije osobama izvan grupe. To znači da istraživač nije u mogućnosti zajamčiti potpunu povjerljivost ispitanicima, ali može definirati pravila grupe koja bi je trebala osigurati. I drugi autori (npr. Hollander, 2004.; Wellings, Branigan i Mitchell, 2000.) ističu specifičnost provedbe fokusnih grupa u pogledu načela povjerljivosti, pri čemu Barbour i Kitzinger (1999.) naglašavaju da nemogućnost osiguranja potpune povjerljivosti posebno može biti izražena u slučajevima kada su ispitanici članovi istih socijalnih mreža. Rješenje ove dileme može biti realizirano u informiranom pristanku (npr. Fisher i sur., 1996.), dok uvodni dio provedbe fokusnih grupa može poslužiti za dodatnu razradu načela, a ne za njihovo definiranje. Sudionike treba dodatno poticati da čuvaju povjerljivost podataka koji se iznesu za vrijeme fokusne grupe. Povjerljivost je pitanje odgovornosti svih sudionika fokusne grupe, dok je istraživač odgovoran za anonimizaciju podataka. U istraživanjima u kojima sudjeluju djeca dodatno treba provjeriti njihovo razumijevanje povjerljivosti i dogovorenog načina njenog osiguranja. U tome ponekad istraživačima mogu pomoći i roditelji ili članovi obitelji koji preko djetetu poznatih primjera mogu olakšati njegovo razumijevanje. Roditelji prihvaćanjem tih pravila mogu i izbjeći izazove sukoba autoriteta istraživača i njih samih u situacijama kada žele doznati što se događalo u istraživačkom procesu. Također, poželjno bi bilo da se pojedini aspekti povjerljivosti istaknu prilikom formiranja pravila grupe koja moderator definira u suradnji s djecom na početku fokusne grupe. Izvjesno je da će globalizacijom komunikacija, korištenjem interneta i različitih društvenih mreža, ovaj problem sve više predstavljati temu o kojoj treba voditi računa, te kroz pojašnjenje mogućih posljedica otkrivanja informacija iz razgovora ukazivati na štetnost takvog narušavanja anonimnosti.

SADRŽAJ ISTRAŽIVANJA

Dinamičnost grupne diskusije kao i raznolikost iskustava ispitanika često rezultiraju otvaranjem novih tema za vrijeme grupne rasprave ili tematskim »skretanjem« u nepredviđenom smjeru što može predstavljati svojevrsan rizik o kojem ispitanici najčešće nisu informirani (Tolich, 2009.). To bi u pravilu značilo i revidiranje informiranog pristanka ili provjeru sa sudionicima u tijeku provedbe žele li i dalje sudjelovati u fokusnoj grupi. Izbjegavanje promjena tema, kako se ne bi izašlo iz okvira prethodno dobivenog informiranog pristanka, rezultiralo bi napuštanjem ključnih prednosti metode fokusnih grupa, mogućnosti da se slijede informacije koje su iznesene u istraživačkom postupku i da se grupnoj interakciji prepusti dio spontanog otvaranja novih tematskih područja. Sprečavanje mogućih rizika za ispitanike može se osigurati u fazi pripreme davanjem obavijesti da bi istraživački postupak mogao obuhvatiti teme koje nisu eksplicitno navedene u tekstu informiranog pristanka, ali i tijekom provedbe istraživanja putem »procesnog« pristanka, tj. provjeravanja žele li ispitanici nastaviti s razgovorom na neku od novih nenajavljenih tema. U području socijalno osjetljivih tema informirani pristanak najčešće se oblikuje kao procesni, a ne jednokratni čin zbog povećanog rizika od traumatizacije. I drugi autori potvrđuju važnost procesne naravi

informiranog pristanka u istraživanjima nasilja nad djecom u obitelji (npr. Cashmore, 2006.; Mudaly i Gooddard, 2009.). To znači da istraživač daje mogućnost ispitanicima da zajedno donesu odluke o tome žele li sudjelovati u raspravi o pojedinim temama nakon što su one najavljene, pogotovo ako se radi o novim temama koje nisu eksplicitno navedene u informiranom pristanku. Na ovaj način istraživač dodatno naglašava dobrovoljnost sudjelovanja u istraživanju što je posebno važno kada su ispitanici djeca. To povećava osjećaj kontrole ispitanika nad vlastitim sudjelovanjem u istraživanju, a može i smanjiti osjećaj napetosti u situacijama kada ispitanici nisu spremni razgovarati o pojedinoj temi.

SPECIFIČNI ETIČKI ASPEKTI FOKUSNIH GRUPA U ISTRAŽIVANJU NASILJA NAD DJECOM

Provedba fokusnih grupa u našem istraživanju rezultirala je i prepoznavanjem još četiri kritična elementa u procjeni etičnosti primijenjenih postupaka istraživanja:

- **odabir ispitanika** koji treba zadovoljiti dva kriterija: homogenost ispitanika po iskustvu s istraživanom pojavom i različitost njihovih osobnih iskustva
- **scenarij fokusnih grupa** koji obilježava uravnoteženost pitanja kojima se ispituju pozitivni i negativni sadržaji te strukturiranje pitanja s obzirom na stupanj »osjetljivosti sadržaja« koji se ispituje
- **dinamika odnosa sudionika** koja je zamišljena tako da skrene pozornost s istraživača i smanji reaktivnost u odnosu na njega
- **usmjerenost postupka istraživanja** na nove i neočekivane uvide koja se podudara s istraživačkom znatiželjom.

Svaki od navedenih elemenata može predstavljati izvor etičkih dilema ili postupaka koji su u suprotnosti s barem jednom od polaznih etičkih normi.

ODABIR SUDIONIKA

Pri planiranju odabira ispitanika fokusnih grupa istraživač uglavnom slijedi logiku namjernog ili kvotnog uzorkovanja (Descombe, 2007.). Namjerno uzorkovanje usmjereno je na pronalaženje i uključivanje u fokusnu grupu najinformativnijih ispitanika, onih koji imaju veće iskustvo s predmetom istraživanja. Postupci regrutacije ili utvrđuju razinu iskustva o fenomenu koji se istražuje ili koriste dostupne pokazatelje koji su povezani s tim iskustvom i tako posredno povećavaju šansu adekvatnog odabira ispitanika. Kvotna metoda uzorkovanja koristi se pri planiranju serija fokusnih grupa u namjeri da se formiraju nizovi razdioba sudionika prema ključnim obilježjima koja su procijenjena kao važna za homogenizaciju sudionika unutar fokusnih grupa. Kvotno uzorkovanje ima za cilj maksimalnu homogenost sastava svake od planiranih fokusnih grupa uz istovremeno plansko pokrivanje većeg broja varijacija u obilježjima po kojima se provodi kvotno uzorkovanje. Knodel (1993.) ističe važnost proved-

be niza odvojenih fokusnih grupa homogenih po sastavu, ali međusobno dovoljno različitih za obuhvat teme istraživanja. Pojedini autori (Kennedy, Kools i Kruger, 2001.; Gibson, 2007.) ističu da prilikom formiranja fokusnih grupa s djecom dob treba biti razmatrana, odnosno da unutar grupe dobna razlika između sudionika treba biti između jedne i dvije godine budući da se sposobnost iznošenja mišljenja, razina razumijevanja i apstrakcije znatno razlikuju po pojedinim dobnim skupinama. Drugi autori predlažu i homogenizaciju po nekim drugim obilježjima kao što su spol, socio-ekonomski status i etnička pripadnost (Fern, 2001.; Heary i Hennessy, 2002.). Ipak, pojedini autori (Wellings, Braningan i Mitchell, 2000.; Hollander, 2004.) upozoravaju da homogenizacija grupa po pojedinim obilježjima ispitanika u nekim slučajevima može dovesti i do inhibicije iznošenja mišljenja ili iskustava, tako su muški sudionici bili manje spremni iznositi svoje osjećaje straha u grupi u kojoj su bili isključivo muški ispitanici. Prilikom provedbe fokusnih grupa u okviru BECAN projekta korištena je posredna strategija namjernog uzorkovanja pri odabiru ispitanika iz doma za odgoj djece i mladeži, dok je pri odabiru ostalih ispitanika korištena kvotna metoda prema kriteriju dobi. Iako kvotni pristup po dobi ima izvjesno opravdanje u ciljevima provedbe ovih fokusnih grupa⁹, on nije povezan s informiranošću o predmetu istraživanja te su se zbog toga iskazale sve negativnosti nedovoljne homogenizacije sudionika po intenzitetu iskustva s doživljenim nasiljem.

Dobna sličnost nije omogućila uspostavljanje povjerenja, niti je olakšavala razgovor jer se pojavila znatno snažnija diobena dimenzija – prisutnost ili odsutnost iskustva s nasiljem koja je dominirala grupnom dinamikom. Posljedica primijenjenog neadekvatnog odabira sudionika bila je ta da su sudionici koji nemaju iskustvo nasilja pokazali znakove uznemirenosti zbog izloženosti temi (sadržaj upitnika) i iskustvu osoba koje su doživjele neki oblik nasilja. To naglašavaju iskazi ispitanika koji su pokazali da su se djeca sklona braniti od neugodnih sadržaja kojima su bila izložena isticanjem pozitivnih primjera iz svog obiteljskog okruženja: *Odrasli članovi moje obitelji nisu skloni deranju jedni na druge.; Moji roditelji su brižni i pažljivi., ili U mojoj obitelji svi se slažemo i nema potrebe za tim da netko nosi nož, pištolj...*

U fokusnoj grupi unutar koje su ispitanici izabrani na temelju namjernog uzorkovanja homogenizacija po iskustvu s nasiljem je postignuta te nije bilo iskazanih primjedbi na temu razgovora ili sadržaje koji su se koristili u upitniku. Izneseni zaključci nameću smjernice za planiranje fokusnih grupa u budućim istraživanjima: homogeniziranja grupe po kriteriju iskustva s nasiljem trebala bi biti primarni kriterij formiranja grupa, razlučujući sudionike koji imaju iskustvo s nasiljem od sudionika koji nemaju iskustvo s nasiljem. Na potrebu za homogenim sastavom fokusnih grupa s obzirom na različitost iskustava ukazuje i Morgan (1997.) ukazujući da homogenizacija može doprinijeti grupnoj raspravi, ali i facilitirati sa-mootkrivanje ispitanika.

Različitost osobnog iskustva s nasiljem u obitelji može predstavljati prevelik teret za dinamiku fokusne grupe koja ne može biti prevladana homogenizacijom po nekom manje

⁹ Cilj fokusnih grupa bio je provjera razumljivosti pitanja u upitniku za ispitanike na različitim stupnjevima kognitivnog razvoja koji je posredno procjenjivan preko dobi ispitanika.

važnom kriteriju. Bez obzira na postavljene ciljeve fokusne grupe, pri istraživanju socijalno osjetljivih tema ili tema koje mogu doprinijeti dodatnoj uznemirenosti ispitanika, glavni kriterij kvotnog planiranja serije fokusnih grupa treba biti stupanj iskustva s predmetom istraživanja, u ovom slučaju s nasiljem u obitelji. Time se može smanjiti mogućnost pojavljivanja emocionalne uznemirenosti kod osoba koje nemaju iskustvo s istraživanim fenomenom, a ujedno povećati komunikacijsko povjerenje i osjećaj sigurnosti osoba koje imaju iskustvo nasilja.

Potencijalno ograničenje ovako postavljenog načina odabira ispitanika, u kojem bi bile fokusne grupe s ispitanicima koji imaju različit stupanj iskustva s nasiljem, ogleda se u manjoj spoznajnoj vrijednosti nalaza fokusnih grupa s ispitanicima koji nemaju ili imaju vrlo malo iskustva s izučavanim fenomenom, i koji po svom iskustvu ne odgovaraju definiciji informiranog ispitanika. Skupine manje informiranih ispitanika i nisu namijenjene izgradnji spoznajne strukture, već prije svega pružaju mogućnost uvida u različitosti iskustava skupine informiranih ispitanika u odnosu na uobičajeno kolokvijalno iskustvo koje se zasniva samo na komunikacijskom prijenosu informacija o fenomenu. Takve kontrolne skupine mogu doprinijeti utvrđivanju razlika u razumijevanju nasilja kod osoba koje s njime imaju osobno iskustvo i onih koje to iskustvo nemaju. Što je ta razlika veća to je mogućnost komunikacije u svakodnevnom životu tog iskustva teža i manje vjerojatna, što obično rezultira dodatnim štetnim učincima po žrtve nasilja.

SCENARIJ FOKUSNIH GRUPA

Smanjenju mogućih negativnih učinaka na sudionike u fokusnim grupama o socijalno osjetljivim temama možemo pridonijeti izmjenama u scenariju fokusnih grupa, tj. balansiranjem pozitivnih i negativnih sadržaja te pažljivim redoslijedom pitanja »osjetljivog« sadržaja. Uvođenje pozitivnih sadržaja u scenarij fokusne grupe trebalo bi umanjiti osjećaje uznemirenosti ili nelagode izazvane kumulacijom negativnih sadržaja.

Pravilnim izmjenama negativnih i pozitivnih sadržaja može se smanjiti napetost i otvoriti vrijeme predaha i skupljanja snage za razgovor o osobnijim temama. Balansiranje između npr. pozitivnih aspekata roditeljstva i iskustva nasilja otvara mogućnost sudionicima da definiraju i iznesu i svoja pozitivna iskustva i tako umanje potencijalni osjećaj krivnje. Uz uravnoteženje količine pozitivnih i negativnih sadržaja, poželjno je i da pitanja u scenariju kojima se ispituju osobnije i osjetljivije teme budu graduirana po »stupnju osjetljivosti« na način da se prvo uvode lakši sadržaji pa postupno napravi prijelaz na emocionalno zasićenije. Sličan prijedlog iznose i Hoppe i sur. (1995.). Otvaranje fokusne grupe s lakšim i općenitijim sadržajima može facilitirati iznošenje osobnih razmišljanja i iskustava te doprinijeti stvaranju osjećaja povjerenja i sigurnosti na obje razine odnosa: moderator-ispitanik i ispitanik-ispitanik. Također, iako se u fokusnim grupama preporučuje otvoreni tip pitanja, poželjno je da ona budu jasno usmjerena na pojedina ponašanja. Irwin i Johnson (2003.) dodatno ukazuju na potrebu postavljanja strukturiranih i direktnih pitanja kada su sudionici istraživanja djeca.

Dio autora (Hill, Laybourn i Borland, 1996.; Morgan i sur., 2002.; Gibson, 2007.; Vogl, 2009.; Bagnoli i Clark, 2010.) predlaže da se »emocionalno zasićenija« pitanja izmjenjuju i s različitim aktivnostima za vrijeme grupne diskusije (npr. crtanje). Navedene strategije mogu ostaviti djeci više vremena za odgovaranje, dati im izbor i kontrolu nad načinom izražavanja i pomoći im u iznošenju kompleksnijih, osjetljivijih ili apstraktnijih razmišljanja (Thomas i O’Kane, 1998.; Punch, 2002.). Time istraživač u pokušaju smanjenja osjećaja uznemirenosti i ostalih negativnih posljedica za ispitanika ulazi u rizik skraćanja vremena posvećenog temi istraživanja. Kraći vremenski obuhvat teme istraživanja uglavnom rezultira manje produbljenim uvidom u problem. No isti rezultat postiže se i provedbom scenarija s nebalansiranim sadržajem jer se često pojavljuje veći otpor ispitanika u vidu neiskazivanja želje za razgovorom o temi istraživanja, skretanja s teme ili odbijanja razgovora o predmetu istraživanja. Pored toga, povećano ulaganje napora moderatora-istraživača da razgovor u fokusnoj grupi održi u zadanim okvirima može interferirati s kognitivnom usmjerenosti na spoznajne ciljeve.

DINAMIKA ODNOSA U FOKUSNOJ GRUPI

Grupnu dinamiku u istraživanjima socijalno osjetljivih tema možemo okarakterizirati kao mač s dvije oštrice budući da predstavlja najvažniju prednost u poticanju diskusije između sudionika, ali i najveću prepreku otvorenoj diskusiji. Ideja ravnopravnog razgovora ispitanika, koji se obraćaju jedni drugima i izmjenjuju osobna iskustva uz neznatno usmjerenje tijekom razgovora od strane moderatora, ponekad nije provediva iz više razloga. Prvi razlog je raznolikost iskustava ispitanika s doživljenim nasiljem. Čak i kad je fokusna grupa sastavljena od osoba koje imaju iskustvo s nasiljem, različitost i intenzitet doživljenog iskustva mogu ostaviti svakog pojedinog ispitanika u dojmu da je sam sa svojim iskustvom. Tome pogoduje i činjenica da je razina otkrivanja iskustava ispitanika teško predvidiva i može imati različite učinke na svakog od njih. Osoba koja je doživjela nasilje može očekivati pomoć, a ne razmjenu iskustava; sprečavanje počinitelja nasilja, a ne samilost nad onim što joj se događa. Stoga fokusna grupa može nalikovati intervjuu s dobronamjernim promatračima, a ne razmjeni iskustava. Promjena takvog odnosa, tj. pokušaji uspostave »uobičajene dinamike fokusne grupe« može rezultirati dodatnim razočaranjem osobe koja očekuje pomoć. I nalazi istraživanja Morgan i sur. (2002.) potvrđuju navedeno. Naime, preusmjerenje komunikacije na ostale sudionike može ostaviti dojam da istraživač nije spreman ili ne zna pomoći ispitaniku, ili da ne razumije sadržaj komunikacije, dok uspostavljanje ravnopravnosti participacije sudionika može rezultirati dojmom osobe da ju se ne želi saslušati ili da se njeno iskustvo banalizira.¹⁰ Tako strategija usmjerenja na razgovor među ispitanicima s npr. *Obraćajte se*

¹⁰ Kad su u pitanju djeca predškolskog ili mlađeg školskog uzrasta, istraživač-moderator je u još nepovoljnijem položaju jer se suočava s djetetovom potrebom da bude u centru pažnje, bez obzira na važnost iskaza. U tom je teško prepoznati istinski važnu informaciju.

drugim sudionicima, a ne meni. ili Ja nemam poseban status, svi jednako pratimo vaše iskaze. može voditi prema zaključku ispitanika s iskustvom nasilja da od istraživača neće dobiti pomoć, niti da istraživač iskazuje interes za iskustvo i situaciju u kojoj se ta osoba nalazi (npr. Fisher i sur., 1996.). Strategija upravljanja razgovorom u fokusnoj grupi odnosi se i napodjednaku distribuciju vremena na sve ispitanike, s namjerom da se kontrolira dinamika grupe i spriječi dominacija aktivnih ispitanika i pasivizacija ostalih. Skretanje razgovora prema drugim ispitanicima, uobičajenim pitanjima kao što su npr.: *Kakva su iskustva vas ostalih? ili Imali netko drugi slična iskustva?* može dovesti doosjećaja umanjivanja doživljenog iskustva ili njegova izjednačavanja s ostalim iskustvima. Stoga se moderator može naći u situaciji da ne može preusmjeravati pažnju na druge dok ne razriješi situaciju osobe s iskustvom nasilja, što uglavnom nije moguće unutar metode fokusne grupe.

Istraživač ne može upravljati ni vremenom fokusne grupe uvodeći nove teme ili pitanja, već vremenom fokusne grupe implicitno upravlja osoba s doživljenim iskustvom nasilja. Niti drugi ispitanici nisu skloni banalizirati doživljena iskustva druge osobe što se najčešće i očituje kroz njihovu empatiju s ispitanikom i iznesenim iskustvom (Hyde i sur., 2005.). Pokušaji da se ipak uspostavi raspodijeljena uloga svih ispitanika mogli bi se temeljiti na obećanju da će razgovor s ispitanikom koji je podijelio svoje iskustvo biti nastavljen iza fokusne grupe, no to najčešće označava i završetak diskusije o predmetu istraživanja jer je za očekivati da će drugi ispitanici u tom slučaju, iz obzira prema navedenoj osobi, oprezno zaobilaziti temu fokusne grupe. Hollander (2004.) također ističe da otkrivanje viktimizacije može rezultirati povećanom empatijom ostalih članova grupe, ali i povećanjem osjećaja ranjivosti kod ispitanika. Suprotno navedenom, ovakva situacija može dovesti do banaliziranja iznesenog iskustva od strane drugih ispitanika ili izostanka njihove empatije, što može rezultirati inhibiranjem daljnjih iznošenja vlastitih iskustava ili mišljenja (npr. Ahrens, 2002., prema Becker-Blease i Freyd, 2006.). I ova situacija ponovno ukazuje da u vođenju fokusne grupe moderator često mora donositi i etičke prosudbe za vrijeme istraživanja, stavljajući spoznajne intencije u drugi plan (Stewart i Shamdasani, 1990., prema Hennink, 2007.). Etička pitanja koja proizlaze iz ove situacije su:

- treba li odustati od primarnog cilja fokusne grupe i pružiti pomoć i podršku ispitaniku s iskustvom nasilja, odnosno u kojoj mjeri cijelu fokusnu grupu posvetiti iskustvu jedne osobe (uz empatijsku potporu ostalih sudionika kao katalizatora razumijevanja) te
- na čemu graditi procjenu kapaciteta osobe s iskustvom nasilja da prihvati ravnopravan razgovor s drugima ili odgodi razgovor za vrijeme nakon završetka fokusne grupe?

Pružanje odgovora na navedena pitanja daje novu težinu uobičajenoj frazi da se od moderatora očekuje sposobnost »djelovanja na licu mjesta«, podižući razinu fleksibilnosti i receptivnosti. Uz navedene vještine, poželjno je da moderatori koji vode fokusne grupe u području socijalno osjetljivih tema posjeduju bogato profesionalno i istraživačko iskustvo

o temi istraživanja kako bi mogli donositi adekvatne procjene o etički najpoželjnijem tijeku fokusne grupe (Urquiza, Wyatt i Goodlin-Jones, 1997.; Barbour i Kitzinger, 1999.; Owen, 2001.; Fontes, 2004.). I ovdje je vrijedno istaknuti da se upravljanje događajima u fokusnoj grupi odvija po kriteriju dobrobiti za pojedinca, ispitanika fokusne grupe, a na štetu planirane dobrobiti od spoznaje istraživanih problema. Time se vraćamo na već istaknuti prioritet etike pomažućih profesija nad ciljevima znanstvene spoznaje. Opravdavanje znanstvenih istraživanja općom dobrobiti minoran je argument u slučaju izostajanja potrebne pomoći ispitaniku ili izlaganja ispitanika dodatnim rizicima. Pri tome treba posebnu pažnju posvetiti osiguravanju uvjeta za ispunjenje etičnosti postupanja kroz osiguravanje kompetentnosti i stručnosti pomaganja. Svaki izgovor da takve situacije nisu očekivane preslaba je izlika za nekompetentnu ili neprofesionalnu reakciju na iskazanu potrebu za pomoći. U svrhu realizacije navedenog, dijelimo razmišljanja pojedinih autora (Kvale, 2006.; Tolich, 2009.; Coles i Mudaly, 2010.) da sam istraživač ne bi trebao biti uključen u bilo koji oblik savjetovanja ispitanika, već je njegova zadaća da u sklopu istraživačkog procesa osigura adekvatnu stručnu pomoć za situacije u kojima bi ona bila potrebna. Dobro organizirana provedba fokusnih grupa uključuje i profesionalni tim za pomoć što omogućuje jasno razdjeljivanje profesionalnih uloga pomagača i istraživača. Podjela uloga važna je zbog istraživača, kako zbog olakšavanja spoznajne uloge, tako i zbog smanjenja emocionalnog tereta jer je uočeno da izloženost emocionalno zasićenim sadržajima u istraživačkom procesu kod istraživača s bogatim terapijskim iskustvom dovodi do povećane razine emocionalnog opterećenja (Johnson i Clarke, 2003.; Dickson-Swift i sur., 2007., 2008.).

USMJERENOST POSTUPKA ISTRAŽIVANJA NA NOVE SPOZNAJE

Jedan od izazova vođenja fokusnih grupa je otvorenost istraživačke matrice, koja dopušta situacijske promjene spoznajne strategije u skladu s istraživačevim potenciranjem važnosti pojedinih informacija. Istraživač je u usmjerenosti na cilj istraživanja – produbljivanje osobnog i znanstvenog iskustva i stjecanje uvida u iskustva drugih, motiviran da se usmjeri na nova, neočekivana ili spoznajno bogatija iskustva ispitanika. U situaciji kad istraživač ima naznaku novog aspekta, drugačijeg viđenja fenomena ili neočekivanog nalaza, poželjno je da se usmjeri na njegovu deskripciju, razjašnjenje ili produbljivanje. U istraživanju nasilja nad djecom u obitelji to može značiti da će se istraživač u trenutku kad otkrije da neka osoba ima više iskustva s doživljenim ili počinjenim nasiljem okrenuti potpunijem istraživanju njenog iskustva. Dakle, istraživač može stvoriti situaciju u kojoj otvoreno poziva ispitanika da mu ispriča svoju priču. S jedne strane, ovo može biti prilika za osobu da progovori o svom iskustvu, dok se problem etičke naravi u ovoj situaciji ogleda u tome da istraživač može vrlo lako naštetiti ispitaniku u potrazi za novim znanjem inzistirajući na produbljivanju svoje spoznaje, odnosno intenzivnije pokušavajući da neka od doživljenih iskustava izađu na vidjelo. Pri tome se osoba koja je doživjela nasilje može osjetiti povrijeđenom povećanim interesom kojem

nije spremna udovoljiti, eksponirana svojim iskustvom pred drugima protiv svoje volje ili može biti na drugi način dovedena u neugodnu situaciju. U slučaju da se ne radi o socijalno osjetljivoj temi, takva situacija ne bi izazvala nikakve probleme, već bi predstavljala davanje veće važnosti tom ispitaniku, ali osjetljiva tema najčešće uključuje i ranjive sudionike. Stoga se u takvim situacijama istraživač uglavnom pouzdaje u deklarirano pravo svakog ispitanika da odluči ne iznositi svoja iskustva ili da prekine sudjelovanje u istraživanju. Ono što bi ponovno trebalo očekivati od istraživača je da provjeri s ispitanikom želi li i je li spreman nastaviti razgovarati o svom iskustvu. Pri tome se ponovno naglašava važnost integriranja procesnih pristanaka u provedbu istraživanja. To je posebno važno u situaciji kada se ispitanik koleba želi li detaljnije iznijeti svoje iskustvo. No kad se radi o mlađoj djeci sudionicima istraživanja, mnogi od oblika zaštite od mogućih rizika za ispitanika ne djeluju na jednak način kao kod odraslih. U prvom redu, dijete mlađe školske dobi neće biti sklono suprotstavljanju autoritetu odrasle osobe, pogotovo ako je ta osoba predstavljena kao pozitivna ili prihvaćena od drugih autoriteta u djetetovim očima – učitelja ili roditelja. Ovdje etička dilema nastaje u istraživačkom procesu i predstavlja njegov sastavni dio te je nije moguće razriješiti kroz konzultaciju s roditeljima prije početka istraživanja.

I u ovoj situaciji postoji opasnost da će ispitanik očekivati pomoć od istraživača (Dickson Swift i sur., 2008.; Gorin i sur., 2008.). Za razliku od kvantitativnog istraživačkog pristupa u kojem je procedura mjerenja depersonalizirana, kvalitativni pristup obiluje interakcijama sudionika u kojima je moguće stvoriti očekivanja koja izlaze iz okvira istraživačkog postupka. Kada je predmet istraživanja nasilje nad djecom, sudjelovanje u istraživanju može predstavljati situaciju u kojoj dijete ima priliku progovoriti o svojim iskustvima. Budući da provedba istraživanja najčešće ne uključuje prisutnost roditelja (kako bi se uklonio mogući izvor inhibicije ili kontrole u iskazu djeteta), upravo u toj situaciji dijete može pristati na sudjelovanje u istraživanju s očekivanjem da će iz njega izaći s adekvatnom pomoći. Narušavanje dobrobiti djeteta postupkom istraživanja je tim veće što je očekivanje pomoći bilo izrazitije. Taj svojevrсни *trade off* ne predstavlja situaciju u kojoj dijete može donositi kompetentne i informirane odluke o sudjelovanju u istraživanju. Primjerice, treba li dodatnim pitanjima provjeravati izjave djece kao što su:

- *Kad nešto loše radim, drugi služe da me upozore na to.*
- *Mama mi je rekla da prestanem nešto raditi ako sam radila loše.*
- *Oni su se brinuli za mene, a ja to nisam shvaćao.*
- *Svi ti fizički sukobi se odnose na šalu.*

Odluka o strategiji razjašnjenja leži na moderatoru koji iz neverbalnih znakova treba procijeniti razinu emocionalne tenzije pri svakoj od izjava ispitanika. Potpitanja ili traženje pojašnjenja kod mlađih osoba mogu izazivati i spontanu reakciju smijeha ili podcjenjivanja istraživača. Stoga se istraživač može naći u situaciji da svoj istraživački interes ulaže u situaciju u kojoj može izgubiti ulogu kompetentnog pomagača ukoliko njegova pitanja nisu dovoljno fokusirana. S druge strane, zalaženje u dubinu problema počiva na uvjerenju da je istraživač

razumio životnu situaciju u kojoj se ispitanik nalazi. Izlaza iz ovako kompleksne situacije ima nekoliko, kao i istraživačkih strategija u kvalitativnom pristupu, ali svaka od njih podrazumijeva da je istraživač dovoljno osjetljiv na ova pitanja (Solberg, 1996.).

U nastavku ćemo razmotriti neke od mogućih strategija usmjerenih k minimalizaciji rizika.

Moderator može izabrati »**strategiju češanja o problem**« tako što će se u produblivanju spoznaje o iskustvima osoba koje su doživjele nasilje suzdržati od punog uvida u njihova iskustva i osobne doživljaje. Držeći ispitanika na površini izvještavanja o problemu, moderator će zadržati privid uobičajene grupne dinamike u fokusnoj grupi i neće postići svoj istraživački cilj. Razina zadiranja u iskustvo osobe koja je doživjela neki od oblika nasilja trebala bi se zadržati na razini koja omogućuje da istraživač pokaže razumijevanje za situaciju u kojoj se osoba nalazi, očuva odnos povjerenja i uspostavi prešutni dogovor s ispitanikom o nastavku razgovora nakon fokusne grupe dajući jasne neverbalne poruke razumijevanja. S etičkog aspekta, odložiti će uvid u stvarno stanje osobe s iskustvom nasilja te će potencijalna emocionalna pobuđenost izazvana uvidom u »stanje« biti učinjena samo jednom, a ne više puta. Osnovni problem ovog pristupa je što njegova primjena zahtijeva vještinu prepoznavanja znakova koji mogu ukazivati na uznemirenost zbog razgovora o osjetljivoj temi, uglavnom na osnovi neverbalne komunikacije, i što računa na prikrivenu komunikaciju s ispitanikom. Nedovoljna osjetljivost istraživača na odaslane poruke može dovesti do prekoračenja granice razotkrivanja nakon koje nema povratka na zacrtanu strategiju. Strategija ima i dodatni problem, što je realno izvediva samo u situaciji kada je u istraživanju planirana strategija pomoći ispitanicima s iskustvom nasilja nakon fokusne grupe, bilo da se radi o prijavi nasilja, bilo da istraživač sam ima dovoljno znanja da preuzme ulogu terapeuta. Ukoliko nema planiranih postupaka pomoći, nakon fokusnih grupa istraživač će ili iznevjeriti očekivanja ispitanika ili će i sam imati osjećaj osobne neučinkovitosti zbog činjenice da je suočen s previsokim očekivanjima u odnosu na njegove profesionalne kompetencije. Osjećaj nekompetentnosti može se javiti i zbog činjenice da nije poštovao zadanu etiku istraživanja, odnosno da je ispitanike »svjesno« izložio određenim neugodnostima.

Druga strategija može se opisati kao »**zaranjanje u problem**« i odnosi se na stjecanje potpunog uvida u stanje osobe koja je doživjela nasilje. U ovakvom pristupu smatramo da je neophodno da istraživač posjeduje kliničko ili terapeutsko iskustvo. On će se, vodeći se istraživačkom znatiželjom, ali i potrebom da dobije uvid u doživljaje i iskustvo ispitanika, u potpunosti posvetiti osobnom iskustvu osobe koja je doživjela nasilje zanemarujući moguće informacije koje bi mogle biti prikupljene od drugih ispitanika. To ujedno predstavlja odustajanje od istraživačkih ciljeva i posvećivanje osobi s iskustvom nasilja i njenom iznošenju osobne priče. Slično potvrđuje u svojem istraživanju Owen (2001.) kada zaključuje da je samootkrivanje unutar grupe generiralo snažne osjećaje tuge te je sigurnost članova grupe postala važnija od prikupljanja podataka. Jedno od ograničenja ovog pristupa ogleda se u trajanju fokusne grupe koje postaje neizvjesno. Osim toga, problem može predstavljati i

završetak grupe jer se očekuje da ona završi u pozitivnom ozračju, ali da se ujedno poštuje i atmosfera nastala uslijed samootkrivanja.

Moderator bi trebao biti pripremljen na situaciju zadiranja u problem bez obzira koji pristup preferira jer se ovakva situacija može pojaviti i protiv volje istraživača kad god ga istraživačka znatiželja odvede predaleko u propitivanju osobnog iskustva ispitanika koji su doživjeli nasilje. I ovaj pristup će biti znatno olakšan ukoliko su u istraživanju planirani postupci prijavljivanja nasilja ili suradnje s nadležnim institucijama za slučajeve nasilja u obitelji. U odnosu na model »češanja o problem« ovaj pristup ostavlja mogućnost kasnije upotrebe prikupljenog materijala i ostvarivanja spoznajnih ciljeva, ali sada po strategiji kombiniranja više istraživačkih tehnika jer je istraživač napustio u vrijeme provođenja fokusne grupe poziciju spoznavatelja i preuzeo ulogu pomagača.

I konačno, treći pristup vođenja fokusne grupe predstavlja **ustrajanje na pravilima istraživačkog pristupa**. Ovaj model pretpostavlja istraživača koji je usmjeren na spoznajne ciljeve i na istraživačku etiku anonimnih ispitanika. Naizgled, ovaj pristup je moguć ako prihvatimo prioritet etike istraživanja nad etikom pomažućih profesija. Pristup ne mora biti u suprotnosti sa zakonskim okvirom zaštite od nasilja u obitelji jer istraživač svoje spoznaje može pretočiti u prijavu nasilja nadležnim institucijama naknadno. Ali održavanje izvjesne razine emocionalne hladnoće, odnosno izostanak empatije u pristupu daje do znanja ispitanicima da su njihova očekivanja pomoći od istraživača nerealna te može dovesti do inhibicije iznošenja iskustava. Primjenu navedenog pristupa trebalo bi razmotriti kao moguću opciju u slučajevima kada: istraživač nema potrebne kompetencije za prethodna dva pristupa, istraživačka strategija nije predvidjela adekvatne oblike pomoći za ispitanike nakon istraživanja ili je dostupnost oblika pomoći nedovoljno prisutna u području provođenja istraživanja. Etičnost ovog pristupa zahtijeva: jasno definiranje uloge istraživača prije provođenja fokusnih grupa, ispunjavanje zakonske obaveze prijavljivanja nasilja nakon istraživanja i oprez pri provođenju istraživačkih postupaka kako se ne bi prešla granica štetnosti postupka za ispitanike. Ostaje dilema je li ponašanje istraživača na ovakav način svojstveno metodi kvalitativnog pristupa u kojoj istraživač nije pasivni promatrač, već aktivni sudionik spoznajnog procesa. Isključivanje dijela spoznajnih kapaciteta, pa makar to bili empatijski doživljaji, nije sukladno osnovnim postulatima kvalitativnog istraživanja.

Rezimirajući prikaz odabira mogućih strategija suočavanja sa situacijom dubljeg uvida u predmet istraživanja treba istaknuti da sve strategije podrazumijevaju djelomično ili potpuno odustajanje od istraživačkih ciljeva ili opsega planiranih istraživačkih postupaka. Važan element vođenja procesa predstavlja planiranje i osiguravanje nekog od oblika pomoći nakon završetka fokusnih grupa. Također, poželjno je, ako ne i obavezno, da se profesionalna kompetentnost istraživača ogleda i kroz njegovo iskustvo rada u kliničkoj praksi, terapijskim postupcima ili profesionalnom pomaganju žrtvama nasilja. Bilo bi dobro razraditi pripremni trening u kojem bi budući moderator mogao razviti i uvježbati strategije upravljanja kriznom situacijom u fokusnoj grupi.

ETIKA RASTANKA

Zbog već opisanih situacija u tijeku provedbe fokusnih grupa, koje mogu naštetiti sudionicima istraživanja, potrebno je povećanom pažnjom planirati vrijeme nakon formalnog završetka fokusne grupe. Naime, po završetku fokusne grupe, potrebno je ostaviti vrijeme u kojem će moderador biti oslobođen:

- neposrednih obaveza i kontakata s vanjskim osobama koje nisu bile sudionici fokusne grupe te
- potrebe brzog izlaska iz prostora u kojem je održana fokusna grupa.

Najbolje je u planiranju provedbe fokusne grupe oblikovati vrijeme nakon provedbe istraživanja, planiranjem razdoblja iza fokusne grupe, za moguće razrješenje etičkih dilema ili obavljanje aktivnosti koje nisu mogle biti obuhvaćene istraživačkim postupkom. Strukturiranje vremena iza fokusne grupe i način ponašanja moderadora u velikoj su mjeri determinirani ciljevima aktivnosti tranzicije iz provedbe u završetak istraživanja. Ti ciljevi u prvom redu mogu proizlaziti iz etike pomaganja, ali i pravnih normi. Vrijeme nakon fokusne grupe može se utrošiti za sve aspekte odnosa s ispitanicima koji nisu bili obuhvaćeni za vrijeme trajanja fokusne grupe. U tom kontekstu, autori većim dijelom ukazuju na potrebu provedbe *debriefinga* s ispitanicima po završetku fokusnih grupa (Kitzinger, 1994.; Hyde i sur., 2005.; Mudaly i Goddard, 2009.). U najkraćem, zadaci moderadora po završetku fokusne grupe bili bi:

- razgovarati s ispitanicima koji to žele
- stvoriti povjerljivu atmosferu u kojoj bi ispitanici koji to nisu bili spremni u fokusnoj grupi ispričali neka posebna iskustva i
- omogućiti ispitanicima s iskustvom nasilja da direktno zatraže pomoć od istraživača.

Već je navedeno u raspravi o problemu produbljivanja spoznaje da se neki od problema koji proizlaze iz razotkrivanja doživljenog nasilja mogu prenijeti na vrijeme nakon završetka fokusne grupe. Posebno se to odnosi na pokušaj razgovora s ispitanicima koji su u fokusnoj grupi dali do znanja da imaju iskustvo nasilja, ali ga nisu potpuno razotkrili ili je istraživač komunikaciju osobnog iskustva prenio na vrijeme izvan fokusne grupe. U tim situacijama, specifične aktivnosti istraživača-moderadora sastoje se u:

- nastavku razgovora s ispitanikom koji se nije u potpunosti otkrio u vrijeme trajanja fokusne grupe
- provjeri sumnje na nasilje
- omogućavanju ispitaniku da se obrati za savjet ili pomoć
- identifikaciji žrtve (ako je ona u procesu provedbe fokusne grupe bila anonimna)
- identifikaciji počinitelja nasilja ukoliko je to potrebno te provedbi aktivnosti koja odvaja žrtvu od počinitelja
- provedbi predviđenog programa informiranja ispitanika o institucijama u kojima mogu zatražiti pomoć i
- pripremnim radnjama za prijavu nasilja.

Istraživač neposredno nakon završetka fokusne grupe mora nastaviti s aktivnostima koje implicitno proizlaze iz uspostavljenih odnosa sa sudionicima za vrijeme provedbe istraživanja. Naznake da je istraživač spreman pružiti pomoć osobi s iskustvom nasilja važno je realizirati neposredno nakon završetka fokusne grupe jer bi odlaganje moglo rezultirati nepovjerenjem u namjere istraživača i povlačenjem osobe. Pomoć mora biti direktna, ukoliko je istraživač preuzeo model »češanja o problem« jer su naznake pomoći dane tijekom provedbe fokusne grupe. Uključivanje osoba izvan kruga osoba koje su bile prisutne u fokusnoj grupi treba odložiti do trenutka kad je ispitanik dao svoju privolu za pomoć, što se uglavnom može postići tek nakon što osoba informira istraživača o svojim iskustvima s nasiljem.

Slična aktivnost potrebna je i u situaciji kad istraživač samo sumnja na prisutnost nasilja, bilo da tu sumnju nije htio produbiti i razriješiti u vrijeme provedbe fokusne grupe, bilo da je ta sumnja proizašla iz šutnje sudionika za koju ne znamo je li motivirana traumatičnošću proživljenog iskustva. Razgovor nakon fokusne grupe trebao bi umanjiti nedoumice oko pravih razloga neotkrivanja. U svakom slučaju, sumnja na nasilje ne smije ostati bez adekvatne reakcije i pokretanja postupaka zaštite. Zakonsko određenje zaštite od nasilja u obitelji ide tome u prilog jer zahtijeva i omogućuje prijavu sumnje na nasilje nadležnim institucijama. Stoga nemogućnost da se pruži jednoznačan odgovor radi li se o nasilju nije dovoljan razlog za odustajanje od zakonski predviđenih postupaka zaštite, ali bi ipak bilo bolje da istraživač pokuša provjeriti radi li se o nasilju prije nego pokrene postupak kako bi se izbjegle negativne posljedice pokretanja postupaka na osnovi pogrešne detekcije.

Vrlo često se kod istraživača pojavljuje racionalizacija odluke o nepostupanju kroz skrivanje iza principa zaštite anonimnosti ispitanika. Racionalno gledano, kvalitativni istraživački postupci su toliko intenzivni, obuhvatni i idiografični da je anonimnost sama po sebi nemoguća, odnosno kako Berg (1998.) ističe, ona unutar kvalitativnog pristupa niti ne postoji. Ipak, Becker-Blease-i Freyd (2006.) ističu da je etički ispravno ne prijaviti sumnju na nasilje u situaciji da je: a) pravno dozvoljeno; b) vodi k dobrobiti ispitanika istraživanja; c) rizici nadilaze dobrobiti; d) ispitanici su jasno informirani o tome u kojim situacijama će nasilje biti prijavljeno, a u kojim neće te e) da su ispitanici informirani o tome kako i gdje mogu prijaviti nasilje nadležnim institucijama.¹¹ Etika istraživanja uglavnom se svodi na zaštitu ispitanika kroz onemogućavanje povezivanja njihova identiteta i informacija koje je ispitanik unio u istraživački proces. Stoga, iznošenje razloga da do prijave sumnje na nasilje nije došlo zbog anonimnosti postupka istraživanja nije opravdano. Anonimizacija podataka iz istraživanja, bez poduzete akcije koja predstavlja zakonsku obavezu svakoga tko ima informacija o nasilju mogla bi se, u krajnjoj instanci, protumačiti kao prikriivanje ili uništavanje informacija o prekršajnom ili kaznenom djelu. Možda bi ovakva konstatacija mogla biti najbolji naputak o

¹¹ Treba naglasiti da zakonska obaveza prijave u velikoj mjeri isključuje mogućnost davanja prioriteta ostalim kriterijima od strane istraživača jer je zakonodavac imenovao institucijske aktere koji su ovlašteni odlučivati o tim modalitetima.

tome koja je uloga istraživača u prijavljivanju nasilja ili sumnje na nasilje. Kao što je već u opisu općih etičkih načela naglašeno, radnje koje istraživač poduzima u svrhu prijavljivanja nasilja trebaju uslijediti nakon što je istraživač obavijestio ispitanika (primarno putem informiranog pristanka, ali i naknadno po završetku fokusne grupe) o svojoj obavezi da nasilje prijavi te mu time ujedno i naznačio da prestaje njegova obaveza čuvanja anonimnosti ispitanika.

Prijava nasilja predstavlja širenje kruga ljudi upoznatih sa stanjem osobe s iskustvom nasilja. Takvo širenje kruga informiranih osoba može predstavljati dodatni izvor stresa za ispitanika te je uključivanje drugih osoba potrebno provesti na način u kojem žrtva nasilja sudjeluje kao ravnopravni član u partnerskom odnosu istraživač - ispitanik. S obzirom na prethodno uspostavljen odnos s istraživačem, poželjno je da istraživač ostane uključen u daljnji tijek procesa prijave. Kako istraživač ne bi ostao potpuno sam u odnosu sa žrtvom nasilja, a time posredno umanjio i efikasnost svojih postupaka, potrebno je planirati podršku ostalih članova istraživačkog tima u fazi nakon odluke o pomoći ispitaniku. Potpuno prenošenje odgovornosti prijavljivanja nasilja na druge osobe ili ustanove predstavlja neučinkovitu strategiju u kojoj se povećava šansa za dodatnu traumatizaciju djece izložene nasilju.

Razlog više za uključenost istraživača u proces prijave je i zaštita osobe od višekratnih postupaka obrade jer i oni sami po sebi predstavljaju dodatno opterećenje za djecu. I u istraživanjima gdje nije postojala sumnja na nasilje, poželjno je planirati informiranje o mogućim mjestima na koja se osoba može obratiti u slučaju da joj je pomoć potrebna. Navedeno predlažu i drugi autori (npr. Laws i Mann, 2004.; Gorin i sur., 2008.). Takvi postupci će u relativno malenom broju slučajeva dovesti do razotkrivanja nasilja, tim više što su oni ionako već prošli kroz intenzivan istraživački postupak. Cilj informiranja je proširiti krug informiranih pojedinaca o postojanju mreže ustanova koje se bave tim problemom i nastoje ga prevenirati. Istraživač bi trebao poći od pretpostavke da spoznajni proces koji se odvijao u fokusnoj grupi nije djelovao samo na njega, već da kroz sličan proces prolaze i ispitanici te da se njihova informiranost i spoznaja problema mijenja kroz iskustvo fokusne grupe. Zbog tog razloga često se uvodi i dodatni uvjet u regrutiranju ispitanika fokusnih grupa – nepostojanje iskustva sudjelovanja u fokusnim grupama na sličnu temu.

Modeli prevencije nasilja u nekim slučajevima moraju biti primijenjeni i na vrijeme nakon fokusnih grupa. Ukoliko postoji opasnost da počinitelj nasilja nasilno odgovori na sudjelovanje u istraživačkom procesu, razotkrivanje informacija o nasilju, otkrivanje identiteta ili neki drugi element istraživačkog postupka, istraživač mora biti spreman na poduzimanje mjera zaštite sudionika istraživanja. Nepripremljenost na taj problem može dovesti u rizik od nasilja i samog istraživača te je stoga važno u planiranju istraživanja provesti analizu rizika i pravaca djelovanja u takvoj situaciji. Najadekvatniji pristup tom problemu je sprečavanje kontakta počinitelja nasilja sa žrtvom nasilja do trenutka provođenja neke mjere intervencije od strane nadležnih institucija. Na taj način zaštita žrtve nasilja uključena je kao integralni dio procesa prijavljivanja nasilja. Kad su predmet zaštite djeca, istraživač se suočava s ograničenim vremenom u kojem može provoditi zaštitu djeteta – žrtve nasilja, jer se roditelj može pozvati

na pravo donošenja odluka o svom djetetu i napraviti zamjenu uloga počinitelja nasilja i zaštitnika. U takvim okolnostima, najbolje se dodatno konzultirati s nadležnim institucijama o mogućim i dopustivim radnjama.

Realizacija prethodno navedenih aktivnosti često zahtijeva i već istaknuto proširenje istraživačkog tima uključivanjem drugih stručnih osoba čiji rad ili intervencija bi mogli doprinijeti očuvanju dobrobiti i osjećaja sigurnosti kod djece. To je osobito važno u situacijama kad dođe do prijave nasilja neovisno o tome je li ona usmjerena na roditelja djeteta ili nekog drugog člana obitelji. Etičnost istraživačkog postupka u tom kontekstu zahtijeva i prisutnost osoba koje mogu obaviti dio aktivnosti koje su izvan istraživačeva opsega djelovanja (npr. priprema djeteta za razgovor s roditeljem i odlazak kući u situacijama gdje je jedan od roditelja ujedno i počinitelj nasilja, ili u hitnim situacijama priprema djeteta za razgovor s drugim stručnim osobama). Složenost navedenih situacija koje mogu imati višestruke posljedice na sve sudionike istraživanja nalaže da bi bilo poželjno u pripremi istraživanja nasilja nad djecom razviti protokole sigurnosti za djecu i ostale sudionike istraživanja sukladno potrebama i specifičnostima njihovih uloga u istraživanju. Razvoj protokola sigurnosti za sudionike istraživanja je već prisutan u istraživačkoj praksi u nekim drugim područjima istraživanja nasilja (npr. McCosker, Barnard i Gerber, 2001.; Draucker, Martsof i Poole, 2009.).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ovaj tekst ostaje u neupitnoj sigurnosti raspravljanja samo o odlukama pojedinaca-istraživača i etičkim reperkusijama tih odluka, dok sve druge aspekte, institucijske, normativne itd., prepušta nekoj drugoj analizi koja će morati krenuti s drugih polazišta. Težište je stavljeno na upotrebu kvalitativnih metoda, odnosno na primjenu metode fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji u kojima je ovisnost etičkih standarda o odlukama pojedinca-istraživača najveća. Kvalitativna metoda otvara niz odgovornosti koje nisu toliko prisutne u drugim postupcima ili se u tim postupcima prema etičkim odgovornostima može odnositi posve drugačijim strategijama. U istraživanju kvalitativnom metodom, kakve su fokusne grupe, većina odluka je u domeni osobnih odgovornosti istraživača, stoga je i cilj ovih razmatranja bio usmjeriti se na one aspekte koji su u djelokrugu njegovih odluka kao provoditelja kvalitativnih istraživačkih postupaka. Iznesena razmatranja ukazala su na neke važne elemente u ostvarenju etičkih standarda u provedbi fokusnih grupa na temu nasilja nad djecom, koje bi bilo potrebno istaknuti:

- istraživanje nije terapija, odnosno od istraživača se očekuje jasno razlikovanje njegovih profesionalnih uloga pri čemu se od njega traži kompetentnost za provedbu istraživanja i procesnu procjenu etičnosti postupanja
- u informiranom pristanku i djeci i roditeljima trebaju biti jasno naznačene informacije o mogućnosti narušavanja povjerljivosti u slučaju potrebe za prijavom nasilja kao i o konkretnim postupcima istraživača u tim situacijama

- informirani pristanak treba sadržavati procesne elemente odlučivanja o sudjelovanju, odnosno nastavku sudjelovanja u istraživanju
- osim dobro pripremljenih i kompetentnih istraživača poželjno je da u istraživačkom timu budu i stručnjaci iz područja pomažućih profesija čiji bi se djelokrug rada odnosio na situacije u kojima je psihička ili fizička sigurnost sudionika narušena kao i situacije prijavljivanja nasilja
- potrebno je prirediti detaljno razrađen plan aktivnosti za vrijeme provedbe i po završetku fokusne grupe koji bi za cilj imao sprečavanje ili umanjivanje mogućih rizika kao i njihovih daljnjih posljedica. Jedna od poželjnih aktivnosti je razvoj protokola za očuvanje psihičke i fizičke sigurnosti sudionika istraživanja.

Pobrojani elementi ujedno i determiniraju odgovornosti istraživača prilikom pripreme ovakvih istraživanja, i kako Alvarez (1999.) navodi, definiraju dilemu jesu li mogući jednaki etički standardi u različitim društvenim okolnostima i istraživačkim postupcima. Najčešće nisu, stoga je važno u cjelokupni istraživački proces ukomponirati najviše i »najstrože« opće etičke standarde, ali i one koji proizlaze iz strategije istraživačkog postupka. Etičnost postupanja tijekom cjelokupnog procesa istraživanja je ideal kojem treba težiti, i ona se ne ogleda kroz slijeđenje niza unaprijed riješenih obrazaca. Opći etički standardi nam najčešće nisu dostatni za rješavanje svih etički diskutabilnih situacija koje mogu nastati za vrijeme provedbe istraživanja, što znači da se istraživači mogu naći u situaciji da moraju donositi odluke na »licu mjesta« konzultirajući se s ostalim sudionicima istraživanja. Broj etički dvojbenih odluka bit će manji ako se istraživač dobro pripremio za moguće izazove.

I zaključno, cilj ove analize je ostvaren ako istraživač koji planira istraživanje na temu nasilja nad djecom u obitelji primjenom metode fokusnih grupa uzme u razmatranje većinu pobrojanih etičkih aspekata i donese odluke kako će se s njima nositi, odnosno kako će uspješno balansirati ranjivost sudionika s realizacijom istraživačkih ciljeva.

LITERATURA

1. Ajduković, D. (ur.) (2010). **Priručnik o provedbi Protokola o postupanju u slučaju nasilja u obitelji**. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć i UNDP u Hrvatskoj.
2. Ajduković, M. & Kolesarić, V. (2003). **Etički kodeks istraživanja s djecom**. Zagreb: Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske, Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
3. Allen, B. (2009). Are researchers ethically obligated to report suspected child maltreatment? A critical analysis of opposing perspectives. **Ethics & Behaviour**, 19, 15-24.
4. Alvarez, M. A. (1999). Child abuse research: Can ethical standards be the same in developed and developing countries? In: King, N.M.P., Henderson, G.E. & Stein, J. (eds.), **Beyond regulations: Ethics in human subjects research**. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 171-179.

5. Amaya-Jackson, L., Socolar, R. R. S., Hunter, W. M., Runyan, D. K. & Colindres, R. (2000). Directly questioning children and adolescents about maltreatment: A review of survey measures used. **Journal of Interpersonal Violence**, 15 (7), 725-759.
6. Bagnoli, A. & Clark, A. (2010). Focus groups with young people: A participatory approach to research planning. **Journal of Youth Studies**, 13 (1), 101-119.
7. Baker, H. (2005). Involving children and young people in research on domestic violence and housing. **Journal of Social Welfare and Family Law**, 27 (3-4), 281-297.
8. Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (1999). **Developing focus group research: Politics, theory and practice**. London: Sage Publications.
9. Beaver, K., Luker, K. & Woods, S. (1999). Conducting research with the terminally ill: Challenges and considerations. **International Journal of Palliative Nursing**, 5 (1), 13-18.
10. Becker-Blease, K. A. & Freyd, J. J. (2006). Research participants telling the truth about their lives: the ethics of asking and not asking about abuse. **American Psychologist**, 6 (3), 218-226.
11. Berliner, L. & Conte, J. R. (1990). The process of victimization: The victims' perspective. **Child Abuse and Neglect**, 14, 29-40.
12. Berg, B. (1998). **Qualitative research methods for the social sciences**. Boston, Massachusetts: Allyn and Bacon.
13. Berry, V. (2009). Ethical considerations in conducting family violence research. **Research Ethics Review**, 5 (3), 91-98.
14. Briller, S. H., Schim, S. M., Meert, K. L. & Thurston, C. S. (2007). Special considerations in conducting bereavement focus groups. **Omega: Journal of Death and Dying**, 56 (3), 255-271.
15. Cannon, S. (1989). Social research in stressful settings: Difficulties for the sociologist studying the treatment of breast cancer. **Sociology of Health and Illness**, 11 (1), 66-77.
16. Carroll-Lind, J., Chapman, J., Gregory, J. & Maxwell, G. (2006). The key to the gatekeepers: Passive consent and other ethical issues surrounding the rights of children to speak on issues that concern them. **Child Abuse & Neglect**, 30 (9), 979-989.
17. Cashmore, J. (2006). Ethical issues concerning consent in obtaining children's reports on their experience of violence. **Child Abuse & Neglect**, 30 (9), 969-977.
18. Charlesworth, L. W. & Rodwell, M. K. (1997). Focus groups with children: A resource for sexual abuse prevention program evaluation. **Child Abuse & Neglect**, 21, 1205-1216.
19. Chatzifotiou, S. (2000). Conducting qualitative research on wife abuse: Dealing with the issue of anxiety. **Sociological Research Online**, 5 (2), 165-177.
20. Coles, J. & Mudaly, N. (2010). Staying safe: Strategies for qualitative child abuse researchers. **Child Abuse Review**, 19 (1), 56-69.
21. Comte, O. (1988). **Introduction to positive philosophy**. Indianapolis: Hackett Publishing Company.

22. Corbin, J. & Morse, J. M. (2003). The unstructured interactive interview: Issues of reciprocity and risks when dealing with sensitive topics. **Qualitative Inquiry**, 9 (3), 335-354.
23. Coyle, A. & Wright, C. (1996). Using the counselling interview to collect research data on sensitive topics. **Journal of Health Psychology**, 1 (4), 431-440.
24. Cowles, K. V. (1988). Issues in qualitative research on sensitive topics. **Western Journal of Nursing Research**, 10 (2), 163-179.
25. Cutcliffe, J. & Ramcharan, P. (2002). Leveling the playing field? Exploring the merits of the ethics as process approach for judging qualitative research proposals. **Qualitative Health Research**, 12 (7), 1000-1010.
26. Davis, J. (1998). Understanding the meanings of children: A reflexive process. **Children and Society**, 12, 325-335.
27. Descombe, M. (2007). **The good research guide: For small-scale social research projects**. Milton Keynes: Open University Press.
28. Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S. & Liamputtong, P. (2009). Researching sensitive topics: Qualitative research as emotion work. **Qualitative Research**, 9 (1), 61-79.
29. Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S. & Liamputtong, P. (2008). Risk to researchers in qualitative research on sensitive topics: Issues and strategies. **Qualitative Health Research**, 18 (1), 133-144.
30. Dickson-Swift, V., James, E. L. & Liamputtong, P. (2008). **Undertaking sensitive research in the health and social sciences: Managing boundaries, emotions and risks**. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
31. Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S. & Liamputtong, P. (2007). Doing sensitive research: What challenges do qualitative researchers face? **Qualitative Research**, 7 (3), 327-353.
32. Dickson-Swift, V., James, E., Kippen, S. & Liamputtong, P. (2006). Blurring the boundaries in qualitative health research on sensitive topics. **Qualitative Health Research**, 16 (6), 853-871.
33. Draucker, C. B. (1999). The emotional impact of sexual violence research on participants. **Archives of Psychiatric Nursing**, 13 (4), 161-169.
34. Draucker, C. B., Martsolf, D. S. & Poole, C. L. (2009). Developing distress protocols for research on sensitive topics. **Archives of Psychiatric Nursing**, 23 (5), 343-350.
35. Dyregov, K. (2004). Bereaved parents' experiences of research participation. **Social Science & Medicine**, 58 (2), 391-400.
36. Fargas-Malet, M., McSherry, D., Larkin, E. & Robinson, C. (2010). Research with children: Methodological issues and innovative techniques. **Journal of Early Childhood Research**, 8 (2), 175-192.
37. Farquhar, C. & Das, R. (1999). Are focus groups suitable for »sensitive topics«? In: Barbour, R. S. & Kitzinger, J. (eds.), **Developing focus group research: Politics, theory and practice**. London: Sage, 47-63.

38. Fern, E. F. (2001). **Advanced focus group research**. Thousand Oaks, Calif: Sage.
39. Fisher, C. B., Higgins, D., Alessandro, A., Rau, J. M., Kuther, T. L. & Belanger, S. (1996). Referring and reporting research participants at risk: Views from urban adolescents. **Child Development**, 67 (5), 2086-2100.
40. Fontes, L. A. (2004). Ethics in violence against women research: The sensitive, the dangerous, and the overlooked. **Ethics & Behavior**, 14 (2), 141-174
41. Frey, J. H. & Fontana, A. (1993). The group interview in social research. In: Morgan, D. L. (ed.), **Successful focus groups: Advancing the state of the art**. Newbury Park, CA: Sage, 20-34.
42. Gibson, J. E. (2012). Interviews and focus groups with children: Methods that match children's developing competencies. **Journal of Family Theory & Review**, 4 (2), 148-159.
43. Gibson, F. (2007). Conducting focus groups with children and young people: Strategies for success. **Journal of Research in Nursing**, 12, 473-483.
44. Gorin, S., Hooper, C. A., Dyson, C. & Cabral, C. (2008). Ethical challenges in conducting research with hard to reach families. **Child Abuse Review**, 17, 275-287.
45. Hämäläinen, K., Pirskanen, H. & Rautio, S. (2011). Studying sensitive and contradictory family situations - Considerations from three family studies. **Comparative Social Work**, 6 (1). Preuzeto s: <http://www.jcsw.no>, (25.08.2012.)
46. Heary, C. M. & Hennessy, E. (2002). The use of focus group interviews in pediatric health care research. **Journal of Pediatric Psychology**, 27, 47-57.
47. Hennink, M. M. (2007). **International focus group research**. Cambridge: Cambridge University Press.
48. Hill, M. (2006). Children's voices on ways of having a voice: Children's and young people's perspectives on methods used in research and consultation. **Childhood**, 13 (1), 69-88.
49. Hill, M., Laybourn, A. & Borland, M. (1996). Engaging with primary aged children about their emotions and well-being: Methodological considerations. **Children and Society**, 10, 129-144.
50. Hollander, J. A. (2004). The social contexts of focus groups. **Journal of Contemporary Ethnography**, 33 (5), 602-637.
51. Hoppe, M. J., Wells, E. A., Morrison, D. M., Gillmore, M. R. & Wilsdon, A. (1995). Using focus groups to discuss sensitive topics with children. **Evaluation Review**, 19 (1), 102-114.
52. Horner, S. (2000). Using focus group methods with middle school children. **Research in Nursing Health**, 23 (6), 510-517.
53. Humphreys, J., Parker, B. & Campbell, J. (2001). Intimate partner violence against women. **Annual Review of Nursing Research**, 19, 275-306.
54. Hyde, A., Howlett, E., Brady, D. & Drennan, J. (2005). The focus group method: Insights from focus group interviews on sexual health with adolescents. **Social Science & Medicine**, 61 (12), 2588-2599.

55. Johnson, B. & Clarke, J. M. (2003). Collecting sensitive data: The impact on researchers. **Qualitative Health Research**, 13 (3), 421-434.
56. Jones, D. P. H. (2000). Editorial: Disclosure of child sexual abuse. **Child Abuse & Neglect**, 24 (2), 269-271.
57. Jordan, J., Lynch, U., Moutray, M., O'Hagan, M. T., Orr, J. & Peake, S. (2007). Using focus groups to research sensitive issues: Insights from group interviews on nursing in the Northern Ireland troubles. **International Journal of Qualitative Methods**, 6 (4), 1-19.
58. Kazneni zakon. **Narodne novine**, 110/1997, 27/1998, 50/2000, 129/2000, 51/2001, 111/2003, 190/2003, 105/2004, 84/2005, 71/2006, 110/2007, 152/2008.
59. Kennedy, C., Kools, S. & Kruger, R. (2001). Methodological considerations in children's focus groups. **Nursing Research**, 50 (3), 84-87.
60. Kerig, P. K. & Fedorowicz, A. E. (1999). Assessing maltreatment in children of battered women: Methodological and ethical issues. **Child Maltreatment**, 4, 103-115.
61. Kinard, E. M. (1985). Ethical issues in research with abused children. **Child Abuse Neglect**, 9 (3), 301-311.
62. Kitzinger, J. (1994). The methodology of focus groups: The importance of interaction between research participants. **Sociology Health and Illness**, 16 (1), 103-121.
63. Knight, E. D., Runyan, D. K., Dubowitz, H., Brandford, C., Kotch, J., Litrownik, A. & Hunter, W. M. (2000). Methodological and ethical challenges associated with child self-report of maltreatment: Solutions implemented by the LONGSCAN Consortium. **Journal of Interpersonal Violence**, 15 (7), 760-775.
64. Knodel, J. (1993). The design and analysis of focus group studies: A practical approach. In: Morgan, D. L. (ed.), **Successful focus groups: Advancing the state of the art**. Newbury Park, CA: Sage, 35-61.
65. Kvale, S. (2006). Dominance through interviews and dialogues. **Qualitative Inquiry**, 12 (3), 480-500.
66. Laws, S. & Mann, G. (2004). **So you want to involve children in research? A toolkit supporting children's meaningful and ethical participation in research relating to violence against children**. Stockholm, Sweden: Save the Children.
67. Lee, R. (1993). **Doing research on sensitive subjects**. London: Sage Publications.
68. Liamputtong, P. (2007). **Researching the vulnerable: A guide to sensitive research methods**. London: Sage Publications.
69. Liamputtong, P. & Ezzy, D. (2005). **Qualitative research methods**. Melbourne: Oxford University Press.
70. Liss, M. B. (1994). Child abuse: Is there a mandate for researchers to report? **Ethics & Behavior**, 4 (2), 133-146.
71. Mason, J. (2002). **Qualitative researching**. London: Sage.
72. McCosker, H., Barnard, A. & Gerber, R. (2001). Undertaking sensitive research: Issues and strategies for meeting the safety needs of all participants. [on-line]. Forum: **Qua-**

- litative Social Research**, 2 (1). Preuzeto s: <http://www.qualitative-research.net/fqs/> (21.05.2012.)
73. Milas, G. (2005). **Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima**. Jastrebarsko: Naklada Slap.
 74. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (2008). **Protokol o postupanju u slučaju obiteljskog nasilja**. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
 75. Mishna, F., Antle, B. J. & Regehr, C. (2004). Tapping the perspectives of children: Emerging ethical issues in qualitative research. **Qualitative Social Work**, 3 (4), 449-468.
 76. Morgan, D. (1997). **Planning focus groups**. Thousand Oaks, CA: Sage.
 77. Morgan, M., Gibbs, S., Maxwell, K. & Britten, N. (2002). Hearing children's voices: Methodological issues in conducting focus groups with children aged 7-11 years. **Qualitative Research**, 2 (1), 5-20.
 78. Morris, A., Hegarty, K. & Humphreys, C. (2012). Ethical and safe: Research with children about domestic violence. **Research Ethics**, 8 (2), 125-139.
 79. Morse, J. (2000). Researching illness and injury: Methodological considerations. **Qualitative Health Research**, 10 (4), 538-546.
 80. Mudaly, N. & Goddard, C. (2009). The ethics of involving children who have been abused in child abuse research. **International Journal of Children's Rights**, 17 (2), 261-281.
 81. Newman, E., Risch, E. & Kassam-Adams, N. (2006). Ethical issues in trauma-related research: A review. **Journal of Empirical Research on Human Research Ethics**, 1 (3), 29-46.
 82. Newman, E. & Kaloupek, D.G. (2004). The risks and benefits of participating in trauma-focused research studies. **Journal of Traumatic Stress**, 17, 383-394.
 83. Obiteljski zakon. **Narodne novine**, 116/2003, 17/2004, 107/2007.
 84. Owen, S. (2001). The practical, methodological and ethical dilemmas of conducting focus groups with vulnerable clients. **Journal of Advanced Nursing**, 36 (5), 652-658.
 85. Poso, T., Honkatukia, P. & Nyqvist, L. (2008). Focus groups and the study of violence. **Qualitative Research**, 8 (1), 73-89.
 86. Priebe, G., Bäckström, M. & Ainsaar, M. (2010). Vulnerable adolescent participants' experience in surveys on sexuality and sexual abuse: Ethical aspects. **Child Abuse & Neglect**, 34 (6), 438-447.
 87. Punch, S. (2002). Research with children: The same or different from research with adults? **Childhood**, 9 (3), 321-341.
 88. Renzetti, C. & Lee, R. (1993). **Researching sensitive topics**. Newbury Park: Sage.
 89. Runyan, D. (2000). The ethical, legal and methodological implications of directly asking children about abuse. **Journal of Interpersonal Violence**, 15 (7), 675-681.
 90. Solberg, A. (1996). The challenge in child research: From »being« to »doing«. In: Brannen, J. & O'Brien, M. (eds.), **Children in families: Research and policy**. London: Falmer Press, 53-65.

91. Smith, M. W. (1995). Ethics in focus groups: A few concerns. **Qualitative Health Research**, 5 (4), 478-486.
92. Sque, M. (2000). Researching the bereaved: An investigator's experience. **Nursing Ethics**, 7 (1), 23-34.
93. Stanton, B. F., Aronson, R., Borgatti, S., Galbraith, J. & Feigelman S. (1993). Urban adolescent high-risk sexual behaviour - Corroboration of focus group discussions through pile sorting. **Aids Education and Prevention**, 5 (2), 162-173.
94. Thomas, N. & O'Kane, C. (1998). The ethics of participatory research with children. **Children & Society**, 12 (5), 336-348.
95. Tolich, M. (2009). The principle of caveat emptor: Confidentiality and informed consent as endemic ethical dilemmas in focus group research. **Journal of Bioethical Inquiry**, 6 (1), 99-108.
96. Trussell, D. (2008). Unique ethical complexities and empowering youth in the research process. **Journal of Park & Recreation Administration**, 26, 163-176.
97. Urquiza, A. J., Wyatt, G. E. & Goodlin-Jones, B. L. (1997). Clinical interviewing with trauma victims: Managing interviewer risk. **Journal of Interpersonal Violence**, 12 (5), 759-772.
98. **Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2011. do 2016. godine.** Narodne novine, 126/2007.
99. Vogl, S. (2009). Focus Groups with Children. In: Fiedler, J. & Posch, C. (eds.), **Yes, they can! Children researching their lives: A selection of articles based on the 2nd international conference on research with and by children.** Hohengehren: Schneider Verlag, 86-98.
100. Zakon o socijalnoj skrbi. **Narodne novine**, 33/2012.
101. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji. **Narodne novine**, 137/2009, 14/2010, 60/2010.
102. Zeller, R. A. (1993). Focus group research on sensitive topics: Setting the agenda without setting the agenda. In: Morgan D. L. (ed.), **Successful focus groups: Advancing the state of the art.** Newbury Park, CA: Sage, 167-183.
103. Wellings, K., Branigan, P. & Mitchell, K. (2000). Discomfort, discord and discontinuity as data: Using focus groups to research sensitive topics. **Culture, Health and Sexuality**, 2 (3), 255-267.
104. Wilkinson, S. (2004). Focus group research. In: Silverman, D. (ed.), **Qualitative Research: Theory, Method and Practice.** London: Sage, 177-199.
105. Williamson, E., Goodenough, T., Kent, J. & Ashcroft, R. (2005). Conducting research with children: The limits of confidentiality and child protection protocols. **Children and Society**, 19 (5), 397-409.
106. Winslow, W. W., Honein, G. & Elzubeir, M. A. (2002). Seeking Emirati women's voices: The use of focus groups with an arab population. **Qualitative Health Research**, 12 (4), 566-575.

Ivan Rimac

Jelena Ogresta

University of Zagreb, Faculty of Law

Department of Social Work

ETHICAL STANDARDS FOR FOCUS GROUPS IN CHILD ABUSE RESEARCH*

SUMMARY

Researches in the field of child abuse raise many ethical issues. Their salience is more present in the implementation of qualitative methods that follow an idiographic research approach. Specificities of qualitative data methods have placed before researchers new ethical responsibilities that often cannot be solved by implementing formal ethical principles. The sources of ethical dilemmas in focus groups in child abuse research are reflected in the changing meanings of confidentiality and content defined under informed consent. Moreover, the heterogeneity of the participants' personal experiences with abuse can additionally burden researcher's assessment of risk and benefits for each participant. During the focus groups risk can vary depending on the group discussion dynamic. Therefore, the aim of this paper is to analyse those ethical dilemmas that emerge from focus groups and which are within the scope of a researcher's decision-making process. Considerations presented in the paper are based on the results of focus groups with children in a pilot study within the BECAN project. Results indicated four critical elements in the evaluation of focus groups ethics: participants sampling, focus group script, group discussion dynamics, and orientation of research process toward new and unexpected insights. These elements have been considered in the light of their opposition to at least one of the initial ethical standards. Regarding the range of researchers' responsibility to resolve the stated dilemmas, the purpose of the indicated considerations is to encourage researchers' critical reflexivity in the field of child abuse and neglect about procedures that are applied or omitted in focus groups. Sensitivity for potential consequences of researcher's actions may contribute to the creation of additional ethical guidelines in child abuse research.

Full text of the article will be available at http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=142242.

Key words: research ethics, focus groups, sensitive topics, child abuse.

* This paper was written within the BECAN project funded by the EU-FP7 (ID: 23478/HEALTH/CALL 2007-B). The project was coordinated by the Institute of Child Health (GR), and included participation of following organisations: Children's Human Rights Centre of Albania (AL), South-West University »N. Rilski« (BG), University of Sarajevo (BH), University of Zagreb (HR), University of Skopje (MK), Babes-Bolyai University (RO), University of Belgrade (RS), Provincial Health Directorate of Izmir (TK) and Istituto degli Innocenti (IT).